ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ. ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ

УДК 316.42 (447)

В. О. МАНДИБУРА,
доктор економічних наук, професор,
головний науковий співробітник
відділу економічної теорії,
ДУ «Інститут економіки і прогнозування НАН України»

ЕКОНОМІЧНІ ДЖЕРЕЛА ЖИВЛЕННЯ КОРУПЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ УМОВ ЇХ ФОРМУВАННЯ В УКРАЇНІ

Розглядаються умови і особливості процесу формування та постійного нарощування потенціалу існуючих економічних джерел живлення корупції в Україні. Проведено ретроспективний аналіз специфічних процесів виникнення та причин, що активно генерували масштабне зростання базових та найбільш вагомих економічних складових потенціалу корупційного підкупу, зокрема: «тіньових» доходів та неорганізованих заощаджень; існуючих аномалій вітчизняної податкової системи; джерел сформованих в процесі роздержавлення і приватизації загальнонародної державної власності; використання різноманітних проявів дезорганізації господарського управління об'єктами державної власності; широкого застосування корупційних схем у фінансово-кредитній сфері та використання механізмів втечі капіталів за кордон із застосуванням масштабних офшорних оборудок.

Ключові слова: корупція, тіньові доходи, джерела корупції, корупційний підкуп, схеми «втечі» капіталів, офшорні корупційні схеми.

Постановка проблеми. Феномен корупційного монстра не міг би набути в Україні таких разючих масштабів за умов, коли б економічна база його живлення не була настільки потужною і надійно забезпеченою. На сьогодні практично не проведена системно наукова оцінка реальних умов формування та не розкриті потенційні можливості широкого спектру існуючих джерел корупційного живлення. Тобто до цього часу системно не оцінені дійсні можливості «потенціалу підкупу», що є активом хабародавців і на який може

розраховувати корпоративно-корупційна спільнота в ієрархічно побудованій системі кримінального перерозподілу доходів в економіці країни. Такий стан справи нагально вимагає від економічної науки проведення об'єктивного аналізу існуючого становища у зазначеній царині, що є запорукою реального а не декларативно-імітаційного подолання корупції в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід зазначити, що у працях відомих зарубіжних (Г. Беккера [1], С. Камерона [2], Д. Кассела [3], І. Клямкіна і Л. Тімофєєва [4], та інших) і вітчизняних (О. Турчинова [5] В. Поповича [6], Т. Ковальчука [7], З. Варналія [8] та інших) економістів розглянуто різні аспекти проблеми детінізації економіки та подолання корупції. Разом із цим невирішеним залишається значне коло питань наукової оцінки причин виникнення та специфіки вітчизняних умов генерації кримінальної економіки і корупції. Потребують також наукового розгляду проблеми поглибленого розуміння існуючих відмінних особливостей процесу нарощування економічного потенціалу живлення корупції в контексті диференційованого підходу до оцінки специфіки процесів формування його окремих системних складових.

Формування цілей статті. Основним завданням, яке поставив автор є проведення системної ретроспективної оцінки причинно-наслідкових зв'язків та тих приватних і корпоративно-кланових інтересів, що призвели на сьогодні до масштабних економічних збитків, техніко-технологічних і соціальних втрат, які за роки проголошення державної незалежності були завдані нашій вітчизні злочинними діями корупційної влади і строкатим середовищем агресивно-ненажерливих хабародавців. При цьому основна увага зосереджена на особливостях формування найбільш вагомих джерел корупційного підкупу, зокрема, тіньові і кримінальні доходи, доходи, що сформовані внаслідок недосконалості вітчизняного податкового законодавства і податкової системи, що виникли внаслідок злочинної приватизації загальнонародної державної власності, дезорганізації, господарського управління державним майном, зловживань у кредитно-банківській сфері і сфері державних фінансів, різноманітних злочинних фінансових операцій у т.ч. і офшорних.

Виклад основного матеріалу. Для дійсного, а не декларативного викорінення кримінально-чорної економіки і корупції, цих соціально-небезпечних інституційних утворень, необхідно обмежити або повністю ліквідувати умови, що сприяють їх генерації. Це, передусім, стосується виявлення численних джерел живлення корупції та економічної злочинності, всебічної оцінки існуючих схем та механізмів здійснення злочинів в соціально-економічній сфері.

Цей потенціал економічних можливостей, яким оперують хабародавці, формується за рахунок широкого спектру легальних, напівлегальних і абсолютно злочинних тіньових доходів. Гірка емпірика реального життя неспростовно підтверджує, що революційний а не еволюційний, тобто поступовий перехід до «вільних ринкових капіталістичних відносин» породив масу проблем і негативних наслідків, що, передусім. пов'язані із масштабною корупційною продажністю чиновників та інших «слуг народу».

Замість цивілізованого ринку наше суспільство отримало примітивний і жорстокий «кримінально-чорний базар». Патологічні і соціально руйнівні відносини цього торжища, (на кшталт «мирного атому», що після Чорнобилю, увійшов в кожну домівку і у кожну родину), перетворили значну частину населення країни у аморальну, абсолютно розбещену і продажну асоціацію антисуспільних індивідів. У цьому середовищі, де корупційний підкуп став найважливішою складовою «чорного ринку», сам корупціонер перетворився на одного з провідних суб'єктів, що контролює і живиться з цього кримінального базару. Саме тому виявлення основних джерел та оцінка загального потенціалу живлення відносин корупційної продажності та здирництва є вкрай важливим елементом аналізу антисуспільної спрямованості інституту корупції, а також пошуку найбільш дієвих та ефективних заходів і механізмів, спроможних забезпечити його ліквідацію.

«Тіньові» доходи та «неорганізовані» заощадження населення як складові економічної бази корупційного підкупу. Не може не вражати той перерозподіл власності і фінансових ресурсів, що відбувся на користь сформованих за останні двадцять років олігархічних кланів. Підсумком його є те, що «за рівнем концентрації частки національного багатства вітчизняні нувориші вийшли у світові лідери» [9, с.80-81]. Так за співвідношенням кількості доларових мільярдерів на 100 мільярдів дол. США у ВВП, що виробляється в країні, наша держава посідає перше місце у світі з показником 6,2 залишивши позаду не лише сусідні країни, а й країни, що входять до G8, БРІКС, та ті країни, що мають найвищий у світі рівень життя (Норвегія, Швеція, Канада, Швейцарія, Нова Зеландія) де зазначений показник не перевищує 4,0 [10, с. 70].

Ці екстремальні показниками неспростовно показують, що рівень життя найбагатших громадян України в тисячі разів перевищує статки та рівень життя переважної більшості населення. Поряд із зазначеним, «розрахунки «децильних коефіцієнтів» (відношення доходів 10% найбагатших і 10% найбідніших громадян), які періодично проводять органи державної статистики на основі традиційних методик вибірки сімейних бюджетів і даних балансу доходів та витрат населення є некоректними. По суті ці дані лише дають уявлення про

рівень диференціації доходів, який визначається виключно на основі співставлення неприхованої і в основному невисокої частини доходів, що отримує більшість пересічних громадяни. Тобто, офіційна статистика враховує ті доходи, що отримують переважно особи, які працюють в державному, «прозорому» приватному й кооперативному секторах економіки, або доходи, що надходять від системи соціального страхування та джерелом яких є підсобне домашнє господарство.

Проте навіть в межах середнього і низького рівня споживання спостерігається помітна диференціація у розподілі доходів. Так, якщо у 1993 р. середній грошовий дохід «найзаможніших» громадян перевищував дохід 10% громадян із найменшими доходами у 6,7 рази, у 1996 – у 13 раз, а вже починаючи з 1999 р. 10% громадян із «найвищими» доходами отримували третину усіх доходів населення, що фіксувались офіційною статистикою. Реальна ж величина зазначених коефіцієнтів із урахування «тіньових» доходів щонайменше на порядок перевищує ті, що наводяться органами державної статистики» [11, с. 37-38].

У контексті аналізу «тіньової» складової рівня життя населення особливо важливою проблемою, що потребує свого негайного вирішення в Україні, є підвищення рівня репрезентативності збирання та узагальнення інформації про дійсні доходи, що отримують і витрачають на кінцеве споживання всі верстви населення.

В умовах спотвореної (кримінально-мафіозної та корпоративно-кланової) моделі «розбудованого» капіталізму, масштабно зросла кількість сімейних господарств, доходи яких формуються не за рахунок оплати найманої праці та підсобного господарства, а отримані від капіталу (у т.ч. грошового у вигляді процентів, дивідендів та ін.), приватного бізнесу і виконання функцій вищого менеджменту (власники і співвласники капіталу всіх форм існуючих ринково-комерційних структур та їх вище керівництво). Цілком зрозуміло, що ті, хто отримує доходи, переважна більшість яких приховуються, не дадуть згоди, навіть на вибіркове статистичне обстеження власних сімейних бюджетів. Саме тому треба створити надійний соціально-економічний механізм визначення чисельності багатих і надбагатих громадян, доходи яких є тіньовими (разом із визначенням чисельності членів їхніх сімей, що живуть на ці доходи) з метою подальшого вилучення їх із загальної маси населення, на які можуть бути поширені дані традиційних вибіркових обстежень бюджетів домогосподарств. Слід також відпрацювати методику репрезентативного оцінювання середніх душових доходів представників зазначеного соціального страту, а також інших верств багатого і надбагатого населення, що переважно веде антисуспільний

спосіб життя, із залученням до цього як даних податкової і банківської статистики, так і інформацію МВС, СБУ та отриману з інших джерел.

На сьогодні можна констатувати, що внаслідок фактично не маючої аналогів у світовій практиці поляризації доходів між тими, хто животіє, і тими хто живе у розкошах, а також поширення практики уведення в «тінь» або від оподаткування доходів багатої і надбагатої частини населення, ситуація в Україні, з точки зору забезпечення суспільної стабільності, є вкрай загрозливою.

Найперше слід звернути увагу на те, що розподіл «тіньових» доходів по території та населених пунктах України є вкрай нерівномірний. Так, проведена оцінка розподілу «тіньових» доходів населення за ознакою проживання у населених пунктах відповідно до чисельності їх мешканців, показала, що переважна більшість прихованих доходів припадає на населення, яке проживає в містах, чисельність яких перевищує 250 тис. чоловік. Це пояснюється тим, що саме тут, в основному, були сконцентровані найбільші обсяги матеріального і фінансового національного багатств, яке перерозподілялось, привласнювалось, та «проїдалось» в процесі приватизації. За оцінками, на міста із понад мільйонним населенням (14,6% населення країни) припадає половина всіх прихованих від оподаткування доходів; на міста від 250 тис. до мільйона мешканців (17,1%) – близько 25% «тіньових» доходів; у містах від 50 тис. до 250 тис. жителів – (14,8%) – близько 15% «тіньових» доходів; на населені пункти де проживає до 50 тис. мешканців (або 53,5% всього населення країни припадає лише близько 10% «тіньових» доходів [11, с. 37-38].

Друге, що має бути враховане, це диференціація доходів із урахуванням їх прихованої від оподаткування частини. Провідні фахівці макроекономічної групи Українсько-Європейського консультативного центру з питань законодавства (програма TACIS) ще у 1999 році підготували аналітичну доповідь «Тенденції української економіки», де здійснили спробу оцінити реальну диференціацію розподілу доходів населення України і визначити обсяги латентних доходів, тобто тих, що залишаються в «тіні» та приховуються від сплати податків. За їхніми оцінками цей розподіл, найбільш спрощено, але достатньо репрезентативно можна представити наступним чином:

- 40% населення країни отримує 10% сукупних грошових доходів (з яких близько 10% – «тіньові»);

- 30% населення – близько 20% сукупних доходів (з яких приблизно третина є «тіньовими»;

- 20% населення – отримує до 30% доходів (з яких близько двох третин знаходиться у «тіні»);

- 10% населення мають доходи, що досягають 40% обсягів сукупних доходів, які отримує населення країни (з яких близько 90% «тіньові») [12, с.38]. За наведеними оцінками можна зробити висновок, що 30% населення країни отримує більше 90% всіх «тіньових» доходів, які вони, як фізичні особи приховують від державного оподаткування. При цьому слід наголосити, що ці величезні, отримані в «тіні», доходи не можуть уникнути жорстких «податкових» зазіхань кримінально-мафіозних і корупційно-корпоративних структур. Така ситуація до цього часу тільки погіршується.

Можна стверджувати, що саме значна частина цих тіньових доходів і є *потенційним джерелом, що використовують хабародавці для корупційного підкупу посадових осіб-вимагателів в ієрархічній системі державної влади.* Частина ж тіньових грошових доходів і заощаджень населення неминуче стає об'єктом примусово-здирницького «оподаткування» з боку кримінально-мафіозних структур, що у свою чергу, з метою уникнення законного переслідування і покарання, також діляться кримінально отриманими коштами з корупціонерами у владних і правоохоронних структурах.

Розглядаючи тіньову економіку і тіньові доходи населення, важливо розуміти суттєву різницю між такими абсолютно різними макроекономічними показниками як, «питома вага тіньової економіки у загальній структурі економіки країни» і «питома вагою тіньових доходів у сукупних доходах населення, що витрачаються на кінцеве споживання та особисто-сімейне нагромадження». Питома вага останнього показника, як правило, може суттєво перевищувати перший. Це пояснюється, передусім, ефектом диверсифікації «чорних» складових кримінальної економіки і корупції в легальні економічні структури. Внаслідок цього основні витрати, що пов'язані із виробництвом ВВП, залишаються на боці офіційної економіки, а значна частина доходів отриманих у «світлій» економіці, за чисельними кримінально-корупційними схемами перетікає у « чорну тінь» та «саботує» наповнення казни держави.

До сказаного слід також додати, що корупціонери використовують власні різноманітні схеми крадіжок казни, привласнюючи при цьому значні бюджетні кошти, які у подальшому перерозподіляються між членами цієї злочинної спільноти, створюючи ефект «грошово-кримінального» мультиплікатора.

Підвищення рівня репрезентативності при визначенні реальних обсягів тіньових доходів та оцінки латентних процесів їх мультиплікаційно-корупційного перерозподілу можливе при застосуванні монетарного підходу. Це може бути зроблено співставленням рівня зростання монетарної бази М0 – грошової маси, що знаходиться поза межами банківської системи у конкретний період часу (тобто скільки готівки знаходиться на руках населення). У країнах із розвиненою ринковою економікою і низьким рівнем її тінізації питома вага

готівкової маси, як правило, не перевищує рівень 5 % від сукупної грошової маси, що знаходиться в обігу. У цих країнах фактично всі грошові операції (крім дрібних) провадяться на основі застосування сучасних безготівкових банківських розрахунків.

Суттєве ускладнення полягає у тому, що населення з метою збереження купівельної спроможності грошових заощаджень, тримає їх у іноземній валюті (переважно в дол. США). До того ж, ці кошти перебувають поза межами банківської системи, до якої з боку громадян-власників валютної готівки внаслідок здобутого раніше гіркого досвіду значно підірвана довіра.

Після масштабної девальвації 2009 та 2014 років відбувся стрибок у співвідношенні між масою накопиченої населенням іноземної готівки і масою готівкової гривні. У стислий термін це співвідношення зросло з 1,7 до 3,9, що збільшило рівень грошового дисбалансу і є свідченням загострення проблеми довіри населення до гривні. Свідченням цього є те, що обсяг іноземної валюти на руках у населення, за оцінками фахівців, у 2014 році перевищив 92 млрд. дол. США. [13, с. 84]. Більша частка цієї валюти є грошовими накопиченнями громадян, що таким чином прагнуть врятувати себе від можливого інфляційного «ренесансу». При цьому певна маса готівкової валюти є обіговими коштами «кримінально-чорної» економіки, що, як зазначалось, із своїх «чорних» доходів (добровільно або примусово) суттєво «підгодовує» корупційно-кланову спільноту.

Аномалії вітчизняної податкової системи як каталізатор посилення потенціалу корупційного живлення. Разюча аномалія системи вітчизняного оподаткування доходів фізичних осіб полягає у тому, що найбільше податкове навантаження (відносно отримуваних доходів) несе малозабезпечене населення. Це пов’язано із тим, що саме ці суспільні верстви великою мірою сплачують найбільш *соціально несправедливі* – «непрямі» податки, (передусім, це стосується податку на додану вартість, котрий значно підвищує для малоімущих ціну обов’язково необхідних товарів). Саме тому у всьому світі ці податки визнаються фахівцями «як податки на бідних» і тому у переважній більшості цивілізованих та соціально орієнтованих країнах світу діють механізми повернення після завершення бюджетного року частини доходів, що вилучені у малозабезпечених громадян при справлянні податку на додану вартість.

Більше того, в результаті наших «ринкових реформ» під систему прямого оподаткування доходів фізичних осіб з 2015 р. попали навіть пенсії за віком, рівень яких ледь перевищує еквівалент у 100 дол. США. (До речі, на сьогодні в Сполучених Штатах неоподатковуваний мінімум доходів фізичних осіб складає близько 500 доларів на місць. Тобто порівняльна межа глибини фіскального

занурення в реальні доходи малозабезпечених верств населення в Україні щонайменше 5 разів перевищує аналогічний показник США).

Поряд із зазначеним, не може не вражати і той факт, що новітні вітчизняні багатії, шляхом масштабного тіньового приховування величезних за обсягами особистих доходів, нахабно саботують законодавчі вимоги щодо наповнення державного бюджету і несуть відносно найнижче податкове навантаження. Це засвідчує аномальність існуючої податкової ситуації, яка полягає у тому, що в Україні «дуже дешево бути багатим і надбагатим» і «дуже дорого бути бідним і злиденним»!

Існуючий стан справ лише підтверджує, що вітчизняні нувориші отримали унікальні преференції порівняно із фіскальними умовами для багатих верств населення у країнах цивілізованого капіталізму. Одна з головних причин того є абсолютне зрощення бізнесу і влади. В таких умовах преференції здобуваються без ніяких зусиль.

Держави цивілізованого капіталізму, на відміну від країн де панує кримінально-мафіозний і корпоративно-клановий капіталізм, не лише диференційовано оподатковують значні доходи багатих і надбагатих за високими ставками. Важливо, що там багаті і надбагаті позбавлені будь якої можливості безконтрольно, безвідповідально і безкарно приховувати свої доходи, а держава, до цього ж, ретельно контролює легітимність джерел походження цих доходів.

Аномальним також є той факт, що доморощені багатії спромоглись різними способами, у т.ч. і корупційними, добитись для себе привілейованого податкового становища, *з одного боку,* вони мають легальну можливість суттєво занизити базу справляння податку з прибутку підприємства (фірми, корпорації), власниками яких вони являються, *а, з іншого,* приховати від податкової системи переважну частину особистих доходів, котра є джерелом їхнього індивідуально-сімейного споживання.

На відміну від цивілізованих країн, де державні органи відпрацювали ефективну систему контролю за обґрунтованістю списання на проміжне споживання виключно витрат, пов’язаних із виробництвом товарів (послуг) і не допускають включення до калькуляційних статей тих витрат, які за економічним змістом відносяться до кінцевого споживання, тобто є «доходами фізичних осіб», в Україні доморощені багатії отримали цілком легальні можливості для реалізації низки преференцій.

Перше, багатії в Україні можуть утримувати особисті розкішні легкові машини (яхти, гвинтокрили, літаки та ін.) на балансі підприємств і фірм, капіталом яких вони володіють (або є співвласниками). Тобто вони мають змогу списувати на калькуляційні статті виробничих витрат (або на собівартість

продукції, послуг, чи «проміжний продукт») ті витрати, що ні за яких обставин до них не можуть належати. За цивілізованими податковими вимогами та репрезентативною статистикою ці витрати повинні бути віднесені до тієї частини прибутків власників капіталів, з якої вони отримують особисті доходи, що забезпечують їх власне особисто-сімейне споживання, та з яких вони повинні сплачувати податок на доходи фізичних осіб.

Друге, сьогодні в Україні практично відсутній облік і контроль з боку держави за виробничо-проміжними витратами, на які (під різними приводами, у т.ч. і так званих «фондів колективного споживання») списуються величезні кошти, що за економічною ознакою відносяться до кінцевого споживання, або формують ВВП.

До таких «проміжних витрат» можуть бути віднесені: 1) витрати, що пов’язані з коштовним відпочинком за кордоном власників і вищого менеджменту фірм і корпорацій; 2) величезні витрати на подорожі по світу із родиною і не тільки; 3) оплата можливості отримувати за рахунок фірми коштовне вбрання, досить поживно харчуватись делікатесами, споживати коштовні напої тощо; 4) списувати на витрати виробництва кошти, що витрачаються на так званий корпоративний «культурний відпочинок», а саме: витрати на корпоративні вечірки, пікніки та різні святкування із запрошенням «зірок»; списання на рахунок виробничих витрат коштів, пов’язаних із будівництвом і придбанням приватного житла; сплачувати за рахунок витрат виробництва фірми приватну медичну страховку та страховку від всіх можливих і неможливих негативних випадків приватного життя власників капіталу і вищого менеджменту тощо.

Третє, багаті фактично не мають адекватних податкових зобов’язань, що відповідають реальній вартості тієї нерухомості, якою вони володіють: розкішні палаци і вілли, площа яких перевищує 1000 кв. метрів, а ринкова ціна становить мільйони доларів; розкішні дорогі квартири (площею 200 і більше м. кв.), що розташовані у центральних, елітних та інших престижних районах столиці, обласних центрів України, передусім, міст із мільйонним або близьким до цього населенням, а також розташованих у курортній місцевості.

Четверте, багатії мають можливість майже за безцінь порівняно з їхніми статками користуватись власними приватними басейнами, витрачаючи тисячі кубічних метрів холодної і гарячої води, за низькими тарифами котрі не враховують величезні обсяги спожитого на опалення розкішних сотень м. кв. житлової площі газу і електроенергії. При цьому основний тягар, пов'язаний зі зростанням тарифів, на сьогодні соціально та економічно несправедливо перекладається на плечі «малозабезпеченої масовки»: трудового і переважно безробітного та непрацездатного населення.

Парадоксальність ситуації, яка полягає і в тому, що в Україні до цього часу не існує реальних критеріїв, за якими можна визначити з якої саме межі у рівні доходів і обсягів приватної власності (зокрема нерухомої маєтності) у володінні конкретно взятої особи (та її родини) її можна дійсно вважати багатою, або надбагатою?

Це становище є неприпустимим, бо поряд з масштабним зниженням рівня життя більшості населення України, у його структурі утворився вагомий прошарок не лише заможного, а й багатого і надзвичайно багатого навіть за світовими мірками населення Воно суттєво підняло планку життєвих стандартів і на сьогодні в країні, де переважна більшість бідного і злиденного населення, суспільству демонструють якісно нові параметри споживання на рівні «найвищих світових еталонів». Саме тому, на сьогодні надзвичайно важливим теоретичним, а ще важливіше – практичним завданням обґрунтоване визначення системних критеріїв (переважно вартісних із валютно-курсовим співставленням), за якими можливо провести відповідне розмежування верств населення. за рівнем матеріальної забезпеченості, передусім визначити тих, хто може бути дійсно віднесений до багатих та надбагатих і на цій основі запровадити диференційоване оподаткування.

При розв'язанні цього завдання важливо розуміти, що якщо бідність є явищем відносним, оскільки цей маргінальний стан суттєво відмінний для населення країн з різним рівнем економічного розвитку, а от оцінка становища тих, хто живе в умовах багатства і розкошів, у всьому світі має приблизно однакові грошово-валютні характеристики забезпечення кінцевого споживання. Саме тому по-справжньому багата людина в Україні фактично нічим не поступається у обсягах кінцевого споживання тій особі, яка вважається багатою в США чи Євросоюзі.

Так, скажімо, у представників «найбідніших» багатих в США – доходи мають бути не нижчими за 193 тис. дол. на рік, або близько 16,5 тис. дол. на місяць. Саме це є в США тією сумою сукупного доходу, що витрачається на потреби кінцевого споживання особи (родини), з якої стягується найвищий рівень федерального податку на доходи фізичних осіб за існуючою на сьогодні шкалою – 33%. Тобто це є той рівень особистих статків, при досягненні якого держава вважає фізичну особу «багатою по мінімуму», або такою, що знаходиться на нижній сходинці багатого стану життя, і зобов'язана ділитись своїм багатством з суспільством .

В Україні дотепер не існує ні репрезентативної статистики, ні об'єктивної внутрішньої інформації фіскальних служб щодо реального (враховуючи тіньову і кримінальну складові) рівня доходів по справжньому багатого населення – платників податків. Це становище є нетерпимим, адже фіскальні органи та

державна статистика вважають (на підставі чинних податкових законів, ухвалених переважно все тими ж багатими депутатами, або лобістами багатих в парламенті), що сплата податку на прибуток корпорації (тобто юридичної особи) звільняє фізичних осіб – власників корпоративного капіталу від сплати податку на доходи громадян. Цим пояснюється аномальний феномен порушення принципу соціальної справедливості, який полягає у тому, що левову частку податкового тягаря, на фізичних осіб несуть якраз представники найманої праці та малозабезпечені верстви населення.

Органи Державної служби статистики України на сьогодні цілком серйозно вважають, що лише 20-25% населення України мають особисті сукупні місячні доходи, що перевищують рівень у 200-300 дол. Тобто, за вітчизняною статистикою (дані якої навіть не намагаються спростувати вітчизняні науковці-економісти), особи із зазначеним рівнем отримуваних доходів і є «справжніми» представниками населення, що може бути віднесено до «багатих» верств! Залишається лише пояснити, яким чином це населення, що має такі «високі» доходи, очолює першу п’ятірку серед країн Європи, які лідирують у придбанні найкоштовніших автомобілів за ціною у 150 і вище тисяч євро?

Щодо реального рівня статків населення та її частки у національному багатстві країни, то ця інформація взагалі залишається невідомою, оскільки офіційні органи навіть не цікавляться інформацією про дійсні обсяги маєтності, що знаходиться у власності по-справжньому багатого населення. На цей час більшість розкішних новобудов останнього двадцятиріччя взагалі залишається незареєстрованою та не оціненою державними органами інвентаризаційно-майнового обліку, а це більше 200 тисяч об’єктів найкоштовнішої нерухомості (палаци, вілли, котеджі 1,2,і 3 категорій, мисливські будинки тощо).

Немає необхідності доводити, що все зазначене становить значну постійну небезпеку дестабілізації соціально-політичної обстановки, оскільки пов’язана із нічим не виправданим розшаруванням населення за рівнем доходів і маєтністю, коли багаті і надбагаті мають такі умови і рівень якості життя, що у тисячі разів перевищує аналогічні характеристики життя маргіналів нижнього рівня.

При цьому варто зазначити, що як наднизьке, злиденне споживання (недоспоживання), так і надвисоке (тобто розкішне) споживання впливають на людську особистість однаково негативно. Багатство і розкіш, за умови коли вони досягнуті, передусім, антисуспільним способом життя, не лише не сприяють розвитку індивіда, а, навпаки, руйнують моральні якості особистості, спотворюють життєві орієнтири, фетишизують багатством мотиваційні прагнення і суспільну поведінку.

Зрозуміло, що в основі прагнення до «елітарного», «марнотратного», «нераціонального», «престижного», «еталонного», «нерозумного», «безмірного» та інших аналогічних проявів споживання, а по суті задоволення аномальних і патологічних бажань, лежать не лише низька особиста культура. Представники цього найбагатшого та морально убогого прошаку населення, як правило, живуть і споживають життєві блага за рахунок переважно нетрудових, кримінальних, паразитарних та нееквівалентних до затрат праці отриманих доходів. Саме вони нахабно ухиляються від «зустрічі» з вітчизняною податковою системою, а їх доходи та готівкові (передусім, валютні) грошові заощадження є потужним джерелом реалізації корупційного підкупу з метою вирішення особистих шкурних та корпоративних проблем.

Неформальна зайнятість та тінізація заробітних плат вкрай негативно позначається на розмірах страхових внесків до Пенсійного фонду, фондів соціального страхування та обсягах надходжень до бюджету, що дестабілізує систему державних фінансів та «знекровлює» солідарну пенсійну систему. Внаслідок високого рівня тінізації ринку праці також стримується потенційна можливість нагромадження коштів накопичувальної складової пенсійної системи та розвиток її інвестиційного потенціалу. Існуючі маніпуляції з розміром офіційних доходів дозволяють нелегально працюючим та працюючим, що отримують частку заробітної плати «у конвертах», необґрунтовано отримувати від держави соціальну підтримку, що вкрай негативно позначається на результативності вирішення завдань реформи системи соціальної підтримки.

Не кращою є ситуація і з оподаткуванням суб'єктів підприємницької діяльності. На думку відомого вітчизняного економіста Т. Ковальчука «найбільших збитків економіці країни завдають «неформально-легітимні» види діяльності. Цей тип відносин широко застосовують так звані «спільні підприємства», які створюються переважно з метою виведення певної частини їх прибутків з-під оподаткування. Тут активно використовуються «паразитуючі посередники», що переводять у «чорну тінь» прибутки рентабельних підприємств, шляхом штучно збільшуючи їх витрати, а також комерційні структури, що здійснюють операції з високоліквідною, зокрема підакцизною, продукцією тощо» [7, с. 6].

Розвиваючи свою думку, Т. Ковальчук цілком слушно стверджує, що «намагання вивести такі операції з тіні шляхом зменшення рівня оподаткування є небезпечною помилкою, адже головною метою цих суб'єктів є уникнення будь-якого оподаткування взагалі, хоча ставки оподаткування в Україні не вищі, ніж в багатьох інших країнах. Так, податок на прибуток складає у США – 40%, у Канаді – 44,6%, у Великій Британії – 33%, у Німеччині – 46,1%, в Італії –

53,2%, у Франції – 36,7%. На нашу думку, залучення згаданої категорії тіньових оборотів до легальної сфери можливе передусім шляхом усунення недоліків чинного законодавства…» [7, с. 6 -7].

Практика незаперечно свідчить, що зниження державою рівня податкових зобов'язань суб'єктів господарювання (податку на прибуток підприємств 30%), неминуче призводить до посилення відповідного тиску на них з боку кримінально-мафіозних структур. Тому держава, *з одного боку,* повинна не зменшувати рівень оподаткування прибутків суб'єктів підприємницької діяльності, а забезпечити їх надійний захист від рекету та злочинних зазіхань на їхні доходи з боку кримінальних структур, *а з іншого,* здійснити комплекс заходів з метою унеможливлення ухилення бізнесу від обов'язків наповнювати державну казну повною мірою, без ухилення від сплати податків.

За підрахунками економістів, до державної казни України через несплату податків не надходить більше 60% коштів з обсягу прибутків, що одержуються підприємствами, організаціями та фірмами. Натомість ці кошти ідуть на розрахунки з «податковою кримінально-мафіозною корпорацією». Компенсуючи понесені втрати, бізнес протиправно збільшує свої доходи шляхом свідомого «перекручування» даних про реальні розміри витрат і прибутків в офіційній економіці та приховуванням даних про витрати і прибутки у незаконній діяльності.

Зазначене характерне для усіх структур, що приховують економічні результати своєї діяльності. Це також стає можливим і через існуючі можливості використання досить широких «щілин» у законодавстві, що забезпечує фактичну безкарність нечесного бізнесу за ухилення від сплати податків. А через це бюджет України втрачає щорічно десятки мільярдів гривень надходжень до дохідної частини.

Основою функціонування кримінально-корупційної економіки є *тіньовий грошовий обіг,* насамперед – готівковий. Це може бути пояснено тим, що «чорний» ринок формує специфічний ринковий попит на такий абсолютно ліквідний товар – грошову готівкову (як в національній так і вільноконвертованій валюті). Постійна потреба в готівкових коштах змушує суб'єктів «тіньового» господарювання шукати шляхи конвертації безготівкової виручки в готівку. В таких умовах в економічній системі виникає особливий вид «комерційних операцій» – легально зароблені кошти виводяться з легального обігу і перетворюються на штучно нелегальні. З іншого боку, не зменшується існуюча потреба в легалізації готівкових коштів.

Вимушений попит суб'єктів господарювання на готівкові кошти є джерелом живлення корупції. Крім того, у власників «тіньових» капіталів постійно виникає потреба в їх легалізації як для участі в залишковому процесі

приватизації, так і на придбання власності за кордоном тощо. Т. Ковльчук наголошує, що «взаємна потреба суб'єктів господарювання і отримувачів «брудних» грошей примушує їх до компромісу: середні ставки за конвертацію готівки в безготівкову форму і навпаки не перевищують 5—6%. Цей відсоток в Україні є такою ж базовою величиною, як облікова ставка Національного банку. Підприємець порівнює 5% плати за конвертацію виручки в готівку з 30% ставкою податку на прибуток – і, безумовно, обирає шлях фіктивної збитковості» [7, с. 11].

За оцінками фахівців, понад половина валютного національного продукту створюється і здійснює обіг поза сферою впливу держави і не бере участі у формуванні державного та місцевих бюджетів.

Досить тільки нагадати, що на відміну від, наприклад, Польщі, в нашій ринковій практиці так і не вдається забезпечити обов’язкове застосування касових апаратів всіма суб’єктами, що здійснюють роздрібну торгівлю. Можна тільки уявити дійсні обсяги податку на додану вартість, які не сплачуються в державну казну, а стають «тіньовим» доходом торгашів та у значній мірі вилучаються у них криміналом і корупціонерами. Водночас та частина населення, що отримує доходи в тіньовій сфері, а також їх рідні і близькі, що знаходяться на їхньому утриманні, користується всіма державними послугами, отримують соціальні пільги та виплати на однакових умовах з іншими, хто чесно живе, громадянами.

Особливості формування джерела корупційного підкупу в процесі «приватизації суспільного капіталу». Україні при розвалі СРСР та його народногосподарського комплексу казково повезло. Передусім, це стосується тієї величезної матеріалізованої бази, що існувала у вигляді товарних нормативно-виробничих, оборонних і понаднормативних запасів, які були у державному резерві та на складах десятків тисяч державних підприємств. За об’єктивними оцінками обсяг цих запасів перевищував величину дворічного національного доходу. Саме протиправний продаж цих величезних запасів товарно-матеріальних цінностей і став первинним джерелом збагачення вітчизняних «підприємливих» нуворишів. Достатньо сказати, що на початку 90-х років минулого сторіччя кількість товарно-сировинних бірж в Україні значно перевищувала європейську.

Другий прояв «щастя» полягав у тому, що від УРСР в успадковану державну власність незалежної України перейшов величезний за обсягами і передовий за науково-технічними характеристиками основний виробничий капітал, економічний потенціал якого не поступався аналогічному капіталу, що мала економіка Франції. І саме цю величезну державну та загальнонародну

економіку під гаслом ринкового реформування необхідно було у максимально стислий термін (хоча звісно не зо «500 днів») «приватизувати».

Для прискореної реалізації такої «грандіозної мети» практично були повністю проігноровані всі основні «заповіді» проведення денаціоналізації, що випливли із світового досвіду:

1. Не було здійснено виконання *ефективних попереджувальних заходів, котрі ускладнили або унеможливили участь у приватизаційних процесах коштів, отриманих злочинним шляхом.* Адже можливості використання кримінально-мафіозного капіталу і грошей «чорного» бізнесу, передусім, перекриває застосування спеціальних законів, що у різних інтерпретаціях існують практично у всіх країнах цивілізованого капіталізму. До таких належать закони: «Про відмивання брудних грошей» та «Про джерела походження стартового (авансованого) капіталу».

2. Процес «приватизації» відбувався *за умов відсутності надійного та ефективного механізму обліку і контролю з боку спеціальних державних органів за легітимною поведінкою суб'єктів в процесі зміни форм власності, а також здійснювався при абсолютній відсутності конче необхідної нормативно-правової бази, яка б регулювала ці процеси.*

3. Денаціоналізацію було розпочато *без запровадження надійно діючого і досконалого механізму організаційно-правового регулювання приватизаційних процесів, що дозволило б не допустити бюрократичного беззаконня, корупційного свавілля і широкого застосування різноманітних шахрайських схем.*

І ще одне «неписане» правило, що випливало із світового досвіду денаціоналізації державної власності не було враховано, а по суті свідомо проігноровано вітчизняною корупційною корпорацією, а саме – *«приватизація не може бути проведена чесно і легітимно в умовах високої і надзвичайно високої інфляції (а тим більше гіперінфляції)».*

Саме внаслідок ігнорування світового досвіду не була досягнута основна заявлена мета «роздержавлення державної власності» – «значне підвищення ефективності та конкурентоспроможності функціонування народногосподарського комплексу України».

Корупційні наслідки приватизації суспільного капіталу в умовах його гіперінфляційного знецінення. Задамося питанням, чим же конкретно був обумовлений особливий, масштабно обвальний характер інфляції, ознаки якої проявилась ще в УРСР починаючи з 1991 р. і в небачених масштабах мали місце після проголошення державної незалежності Україні у період з 1992 по 1997 роки?

Саме в цей період, без реальних об'єктивних причин, таких як стихійні лиха (засухи, повені, землетруси, епідемії), та війни тощо в Україні: 1) оптові ціни виросли в 310 тис. разів; 2) зростання цін споживчого ринку становило 181 тис. разів; 3) ВВП скоротився на 58,3%; 4) виробництво товарів народного споживання скоротилося на 69,3%; 5) реальна заробітна плата знизилася на 72,6% [14, с. 60-62].

Загалом, причини гіперінфляції в Україні, на засадах загальної теорії інфляції, досліджувало багато науковців. Найбільш ґрунтовним можна визнати дослідження проведене вітчизняним економістом В. Найдьоновим: «Інфляція в Україні: теорія і реальність» [15]. Проте і в цій роботі «реальність» виникнення і підтримування інфляційної спіралі виводиться виходячи із загальної теорії, яка не спроможна пояснити багатьох специфічних особливостей цього процесу в Україні.

Проведений автором аналіз дозволяє стверджувати, що інфляція в Україні протягом 1991-1994 рр. генерувалась свідомо заданими адміністративно-командними імпульсами, після яких наступали періоди теоретично природного розкручування інфляційної спіралі.

Перший етап: 1991 р. (квітень) – так зване «павловське впорядкування цін» у СРСР (за прізвищем Голови Ради міністрів СРСР), коли по команді центральної союзної бюрократії ціни були підняті - в 2,33 рази. Надалі до періоду провалу ДКНС (ГКЧП) спостерігалася інфляційна стабільність (травень-вересень 1991р. – ціновий ріст склав 4,3%), а згодом відбулося розкручування інфляційної спіралі (жовтень - 11,9; листопад - 19,1; грудень (місяць проголошення державної незалежності України) - 27,3%.

Другий етап – масштабна інфляція 1992 р. - перший ціновий шок у незалежній Україні. *В основі його* лежало гасло ринково-цінового лібералізму – «ринок все розставить на свої місця, варто лише негайно вивести внутрішні ціни на рівень світових». При цьому за базову основу була взята ціна на сиру нафту, що у СРСР в 1991 р. була на рівні 80 руб. за тону. Саме її, шляхом множення на існуюче курсове співвідношення рубля до долара й було взято за еталонну ціну, до досягнення якої і необхідно було «прагнути», щоб в країні наступив вільний ринок. Для цього залишалося тільки визначити курсовий компонент.

Довідка: Специфічна особливість сформованої в той період ситуації полягала в тому, що завдяки зусиллям «номенклатурно-ліберальних реформаторів» за роки, що передували розвалу СРСР, в економіці (на той час ще спільної) країни, паралельно діяло 5 (п'ять!!) курсових співвідношень рубля до долара США:

1) *офіційний курс* (золотий стандарт міри вартості - 0,987412 г. банківського золота, за яким 1 рубль дорівнював - 1,6 дол. США;

2) *спеціальний курс:* 1 руб. - 1 дол. США;

3) *комерційний курс,* за яким 2 руб. дорівнювали 1 дол. США;

4) *обмінно-туристичний курс* за яким 5 руб. обмінювались на 1 дол.. США;

5) *курс «чорного ринку»,* за яким 1 дол. США обмінювався на 40 руб.

Для інформації і порівняльного співставлення: у 1990 р. кілограмовий буханець житнього хліба сорту «український» коштував 20 коп.; 250 г. фасованої сметани жирність 20% - 24 коп.; поїздка в метро – 5 коп.; місячна квартплата за проживання у 3-х кімнатній квартирі площею 60 м. кв. разом з оплатою комунальних послуг становила близько 20-25 руб.. Однак, у цей же час кольоровий телевізор і відеомагнітофон іноземного виробництва на чорному ринку продавалися за 10-15 тис. руб., а ціна на примітивні на той час комп'ютери досягала 80 тис. руб.

Характерна риса «перебудовної економіки» полягала в тому, що на кінець 80-х років курсове співвідношення рубля до долара на «чорному ринку» визначалося в основному п'ятьома товарними групами існуючих в СРСР «дефіцитів»:

1) іноземна комп'ютерна, відео, телевізійна й аудіотехніка;

2) легкові автомобілі іноземного виробництва;

3) делікатесні харчові продукти (ікра чорна й червона, краби, балики з осетра, сьомги, лосося, балики м'ясні, ковбаси сирокопчені; сири іноземного виробництва, дорогі закордонні спиртні напої й тютюнові вироби; іноземні фрукти (ананаси, манго, ківі, авокадо, кокоси, банани і т.п.);

4) дорогі жіночі (і чоловічі) прикраси із золота, платини й діамантів, престижний шкіряний і хутряний одяг, імпортне модельне і спортивне взуття і т.п.;

5) видатки на дорогий закордонний відпочинок і туристичні подорожі по світу.

Тобто саме на ці продуктові групи і послуги ціни формувалися переважно представниками криміналу, новими «тіньовими» бізнесменами, кооператорами «нового типу», а також номенклатурною корупційною бюрократією .

Саме курс «чорного» ринку «ліберал-екстремісти гайдарівського толку» і взяли за основу. Тому й виходило, щоб реалізувати ринкову мрію, а саме для того щоб вийти на рівень «світових цін» внутрішню ціну на сиру нафту необхідно було підвищити в 40 разів (80 х 40), тобто підняти з 80 до 3200 рублів!!

Конкретну реалізацію цієї ідеї в Україні у 1992 р. з боку державної бюрократії найбільш активно просували дві посадові особи: голова Державного комітету України по цінах і віце-прем'єр міністр з питань реформування економіки.

Максимально рекордне «бюрократично-командне» збільшення масштабу цін у незалежній, але все ще по суті «соціалістичній» Україні відбулося у січні 1991 року (за Уряду В. Фокіна) – коли ціни були підняті у 3,91 рази. За цим «командним збільшенням» ішло природне розкручування інфляційної спіралі: лютий -14,1%; березень - 12,2; квітень -7,5; травень - 14,5 %. Надалі подібне перманентно тривало протягом усього року. Як підсумок - *споживчі ціни зросли більше ніж у* 21 раз, *або на* 2103%.

Найбільш вражаючим за масштабом інфляційного зростання став 1993 рік (Уряду Л. Кучми). Тут можна виділити три найбільші хвилі здійснення *«директивно-бюрократичного збільшення»: перша,* січень – у 2,07 рази і лютий – в 1,3 рази, з подальшим розкручуванням спіралі; *друга* – червень в 1,71 рази і липень у 1,38 рази; *третя, найбільша за масштабом* відбулося протягом останніх чотирьох місяців 1993 р.: вересень у 1,804; жовтень – 1,66; листопад – 1,45; грудень – у 1,91 рази. *У сукупності був досягнутий абсолютний річний інфляційний рекорд* –123,5 рази, або 12350 %.

«Супергіперінфляція» призвела до того, що купонний карбованець протягом року настільки знецінився, що не був вартий навіть затрат на його друкування.

У подальшому відбулось «інфляційне загасання»: так протягом 1995 р. ціни зросли «лише» у три рази, а річна сукупна інфляція у 1996 р. дорівнювала всього 1,39 рази.

Наприкінці 1996 р. була досягнута економічна межа цільової реалізації задоволення «інфляційного економічного інтересу» учасників приватизаційного процесу, тобто значна інфляція стала вже не потрібна тим, хто її штучно спровокував та активно поширював.

Кінцеві соціально-економічні результати реалізованого «заходу» не можуть не вражати ані справжнього фахівця, ані будь-якого пересічного і чесного громадянина України, якому не байдужа її подальша доля.

По-перше, *основний виробничий капітал в Україні, був масштабно знецінений саме до того рівня, що був «необхідним» для проведення масової приватизації.* Так, якщо загальна реальна вартість основного суспільного капіталу, що перебував у власності української держави оцінювалась експертами у 1992 році від 570 млрд. дол. до 3,0 трильйонів дол.. США, то вже у кінці 1993 року внаслідок гіперінфляції, її вартість впала до мізерного рівня – еквівалентного 9,4 млрд. дол. США . Тобто фактично у 1993 р. весь основний капітал України можливо було скупити. за 10 млрд. доларів. І це при тому, що за експертною оцінкою німецьких фахівців тільки ціна вітчизняної газотранспортної системи на той час, якщо її гіпотетично продавати як металобрухт за цінами встановленими на вторинну сировину Лондонською біржею металів, перевищувала 15 млрд. дол. США [16, с. 60-65].

Тобто можна констатувати, що *внаслідок масштабної втрати вартості основного національного капіталу була створена основна умова для проведення кримінально-мафіозної та корупційно-кланової «приватизації» і на цій вихідній базі формування вітчизняної олігархії.*

По-друге, *у результаті масштабної інфляції були «спалені» заощадження переважної більшості громадян України. Внаслідок цієї «успішної операції» широкий загал було позбавлено економічної можливості брати реальну участь* в *процесі приватизації шляхом викупу державної власності*. Про обсяги цих величезних коштів, знецінених гіперінфляцією, засвідчує той факт, що на момент проголошення державної незалежності України населення володіло нагромадженими трудовими заощадженнями (організованими і неорганізованими), що перевищували рівень національного доходу країни.

По-третє, *гіперінфляція масштабно зменшила і поточні реальні доходи переважної більшості населення України,* а саме – реальна середня зарплата й пенсія скоротилися більше ніж у 4 рази.

Про антинародний характер проведеної денаціоналізації шляхом використання так званих «приватизаційних майнових сертифікатів» населення свідчать нижче наведені факти.

Так, за в період масової видачі сертифікатів Ощадбанком (1995-1998 рр.) можна було одержати на руки на «чорному ринку» або в конторах, які скуповують цінні папери, від 0,5 до 1,5 млн. «купоно-карбованців» або в еквіваленті - від 20 до 50 дол. за сертифікат

Ще був варіант: доручити зручне розміщення сертифікатів фірмам-посередникам, які ніби бралися купувати за ваучери акції підприємств. Такі фірми пропонували за кожний ваучер по 7-8 дол. США (200-300 тисяч «купонних карбованців»). Номінал же сертифіката в момент його одержання в банку оцінювався 37 тисячам купоно-карбованців (ціна одного буханця хліба) - саме стільки громадянам України віддавали за приватизаційні цінні папери при їхньому продажі приватизаційні шахраї. Хоч, на перший погляд, «навар» арифметично виглядав досить солідним, однак на практиці це були мізерні гроші. За кілька сотень тисяч купоно-карбованців можна було придбати на ринку хіба що кілограм вершкового масла або літр натурального меду, і не більше. Проте, близько 2/3 власників сертифікатів продали або довірили їх фінансовим посередникам. Ті, хто довірив, відразу залишилися біля «розбитого корита».

Невтішною також була і доля 36,1% громадян України, які відмовилися від послуг посередників і особисто вклали свої приватизаційні сертифікати в акції підприємств на сертифікатних аукціонах або придбали на пільгових умовах частину акцій власних підприємств. Підсумок також виявився жалюгідним - сьогодні левова частина цих акціонерів (за різними експертними оцінками, до 72-80%) не одержує від «своїх» підприємств ані копійки.

«Сертифікатна» приватизація привела до серйозних негативних наслідків для всієї системи економічних відносин, і, насамперед, для реалізації політики позитивних реформ у сфері трансформації відносин власності,

Аналогічне можна сказати як про політичні наслідки, так і про глибоке розчарування переважної більшості населення. Не випадково майже 5,8 млн. громадян взагалі відмовилися від участі в цій шахрайській приватизації (3 млн. громадян взагалі проігнорували «можливість» одержати так звані сертифіката, а ще 2,5 млн. громадян їх не використали). Закономірний підсумок: за результатами сертифікатної приватизації Україна ні на сходинку не піднялася у пропагованому цивілізовано-якісному оновленні відносин власності, тобто практично не наблизилася в цій сфері економічних відносин до західних аналогів, як це бачилося на старті реформ.

Хто ж скористався вигодами від такої, штучно створеної, ситуації – інфляційного знецінення об’єктів капітальної власності держави до «демпінгового» цінового рівня, а також хто повною мірою використав можливості корупційних схем для забезпечення першочергового доступу до найбільш ліквідної частини національного багатства країни в процесі денаціоналізації?

Відповідь на це питання буде дуже простою. Цим скористалися переважно ті суб’єкти, хто за 6-8 років «зуміли» широко використати корупційні схеми, привласнити колосальні ресурси, тобто ті, кого на сьогодні наділяють «почесним титулом» олігарха. Все наведене також неспростовно доводить, що ніякого «первинного нагромадження капіталу» в Україні взагалі не було, а лише завершився процес корупційного привласнення

загальнонародного надбання приватними особами і корпоративними кланами, тобто процес пограбування народу і держави.

Стан суспільного капіталу на початок приватизації та оцінка «досягнень» його використання новими приватними власниками. Які ж кінцеві наслідки для економіки, держави і народу України принесла приватизація, тобто, чим, зокрема, можуть похвалитись «нові приватні власники»? Йдеться про те, як нові «ефективні» приватні власники розпорядились величезним і потужним капіталом, як вони його зберегли і як вони якісно технологічно оновили те, що створювало більше 15 млн. робочих місць, у сфері в реальної економіки країни. Йдеться також про те, яким чином вони забезпечили виробництво конкурентоспроможної продукції на основі привласненого ними суспільного капіталу, а якщо цього не відбулось, то пояснити, а для чого взагалі «пішов цей процес» і чому ми тепер «маємо те, що маємо»?

Оцінку того, що відбулось, тим більше важливо провести, враховуючи, що в Україні на 1992 рік залишилось більше 50% потужностей суднобудування, 40% літакобудування, та третина космічної галузі колишнього СРСР, тобто тих галузей, що мали надзвичайно високу органічну будову капіталу. До того ж, Україна мала подібний потужний основний капітал в галузях виробництва засобів виробництва, що призначені для виробництва засобів виробництва у I, II і III підрозділах національної економіки (тобто засобів виробництва для виробництва як засобів виробництва, так і виробництва предметів споживання та послуг), що перевищував 40% від загального обсягу цього капіталу в СРСР [16, с. 60-65].

Як приклад ефективного використання і якісного розвитку такого капіталу, можна привести Білорусь. Ця, в минулому союзна республіка, зуміла не тільки не знищити, а якісно оновити на інноваційній основі три машинобудівні гіганти, які лише перейшли у її власність на момент проголошення державної незалежності. На сьогодні технічний стан та результати діяльності цих підприємств не можуть не вражати. Так «БЕЛАЗ», флагман важкого машинобудування Білорусі, в умовах сучасної жорсткої глобальної конкуренції, покриває третину потреб світового ринку в кар'єрних самоскидах, а потужна корпорація «Білорусь» забезпечує 10% задоволення світової потреби в колісних тракторах із широким вибором їх моделей, модифікацій та потужності. Серед виробників великотоннажних вантажівок та іншої спеціалізованої великотоннажної техніки також не «пасе задніх» і автомобільний гігант «МАЗ».

Щодо України, то по виробництву окремих видів промислової продукції, зокрема машинобудування, на початку 90-х років минулого сторіччя були

абсолютним світовим монополістом за багатьма виробами важкого машинобудування. В Україні на початку 1992 р. високотехнологічну продукцію виробляли 1780 машинобудівних заводів (тобто тих, що раніше підпорядковувались міністерству середнього машинобудування СРСР) – оснащених найсучаснішим на той час технологічним обладнанням, а також функціонував основний капітал найсучаснішої «технотронної галузі», а це більше 100 крупних електронних і приладобудівних підприємств. [16, с. 60-65].

Завдячуючи своєму потужному виробничому потенціалу на момент проголошення державної незалежності, УРСР за обсягами матеріального виробництва та розвитком передової науки входила до першої світової двадцятки країн.

Натомість «ефективними» приватними власниками у «рекордні» терміни була знищена база високотехнологічного машинобудування та електроніки, тобто ті галузі, що на сьогодні переважно визначають технічний прогрес. А ці підприємства, скажімо, при певних зусиллях їх власників могли б забезпечити в Україні виробництво складної та найсучаснішої медичної техніки (апарати штучного серця, легенів, нирок тощо), медично-діагностичної техніки та обладнання для операційних і медичних кабінетів. На початку «приватизації» реальна економіка України могла забезпечити масове виробництво найсучаснішого обладнання для оснащення наукових і лабораторно-дослідних комплексів. Економіка також мала можливість на конкурентних засадах виробляти сучасну найскладнішу електронну техніку та побутові прилади тощо, тобто все те, що на сьогодні, як критичний імпорт за дефіцитну валюту ми закуповуємо за кордоном по «світових» цінах і при цьому забезпечуючи робочі місця у Німеччині, Японії, Південній Кореї, Китаї та ін.. країнах.

Разючим прикладом зради національних інтересів «корупціонерами-першопрохідцями» може слугувати доля вітчизняного монопольного гіганту – Одеського морського пароплавства. На момент проголошення державної незалежності у власності пароплавства перебувало близько 500 суден різної водотоннажності та функціонального призначення (від великотоннажних танкерів до пасажирських лайнерів). Діяльність цього величезного підприємства забезпечувало більше 50 тис. висококваліфікованих спеціалістів, а його висока економічна ефективність приносила в казну колишнього СРСР чистий прибуток, що перевищував 4 млрд. дол. США на рік.

Що сталось із цим величезним основним капіталом, що отримала у власність наша молода держава?

Після реорганізації у 1993 році Одеського пароплавства та перетворення його в акціонерну компанію «БЛАСКО», це унікальне підприємство практично повністю ліквідоване, а його основний капітал (а це сотні суден), фактично за

безцінь були продані іноземним власникам, або віддані в оренду, лізинг і, як мовиться, «канули в лету».

Ці кричущі приклади свідчать, що приватні власники «як справжні господарі» розпорядились тим величезним суспільним капіталом, що був ними привласнений по суті безплатно (якщо не рахувати витрати пов'язаними із «наданням» корупційних послуг).

Узагальнюючи можна стверджувати, що весь потужний національно-господарський комплекс України знищувався за двома «сценаріями».

Одні галузі, передусім це стосується складного і важкого машинобудування, електронної і приладобудівної промисловості та ін. нищились, а обладнання ставало металобрухтом. Величезні втрати були нанесені легкій та харчовій галузям, зокрема, у короткий термін більше половини цукрових заводів на Вінниччині були порізані на металобрухт. Україна, за офіційними даними, вивозила мідний брухт протягом 1993-99 рр. щорічно на рівні 50-60 тис. т., при тому, що в нас цей метал не виробляється. Можна лише тільки здогадуватись, скільки електротехнічного та іншого обладнання новими *власниками* було пущено під ніж, замість його технічного оновлення [17, с. 4].

Не можуть також не вражати і показники, що характеризують знищення виробництва найсучаснішого обладнання та устаткування. Так, випуск верстатів з числовим програмним управлінням з 3,2 тис. шт.. у 1990 році зменшився до 42 шт. у 1996 році, а у подальшому цей вид інноваційної продукції взагалі зник, (відповідні данні вітчизняна статистика перестала публікувати з причини повного припинення виробництва). Така ж доля спіткала виробництво промислових роботів-маніпуляторів, яких у 1990 році в Україні було виготовлено 520 шт. а з 1995 року їх виробництво повністю ліквідоване – оскільки власниками був знищений унікальний Київський завод верстатів-автоматів ім. М. Горького, якому навіть не допомогло його перейменування в об'єднання «ВЕРКОН».

Наведені приклади, засвідчують, що основний «приватизаційний удар» був нанесений по галузях, що забезпечували підвалини технологічної могутності України, по базі матеріального виробництва, що могла у подальшому забезпечити інноваційну складову зростання вітчизняної економіки.

Інші галузі національного господарства, передусім базові (металургія, хімія) та інфраструктурні (енергетична, транспортна, комунальна) за 25 років були безжально «добиті до ручки», вироблена ними продукція по демпінгу вивозилась за кордон, а виручені кошти через офшорні компанії виводились в іноземні банки.

На сьогодні більшість споруд, пристроїв, машин, механізмів та обладнання цих галузей повністю фізично (не кажучи вже морально) зношене і працює навіть не по другому, а по третьому і т.д. амортизаційному терміну.

Особливо небезпечна для населення ситуація на сьогодні склалась в комунальній інфраструктурі. Загальна довжина підземної трубопровідної системи, що забезпечує потреби життєдіяльності населення України перевищує 143 тис. кілометрів (з них: водопровідна мережа – 93 тис. км.; каналізаційна система – 20 тис. км.; теплові мережі – 30 тис. км., 14 тис. км. газопровідної мережі, що належить до комунальної інфраструктури).

В м. Києві більше 9 тис км. трубопровідних мереж, і лише за амортизаційними вимогами необхідно щорічно оновлювати не менше 400 км. трубопроводів, а міняли не більше 4 км. Житлово-комунальне господарство України обслуговують 17 тис. котелень та більше 8 тис. центральних теплових пунктів [28, с. 5].

Сьогодні в комунальній інфраструктурі України потребують негайної заміни величезні обсяги абсолютно зношених механізмів і обладнання в системі ліфтового господарства, устаткування для ТЕЦ і котелень, систем і мереж водовідведення (передусім, обладнання для систем водоочистки, фільтраційно-каналізаційних та аераційних станцій), газово-розподільчого господарства тощо. Все це потребує власного виготовлення (або імпортної закупки) сотень тисяч одиниць електронасосів різного призначення, різноманітної трубопровідної арматури: клінкерів, вентилів, запорів, дросельних клапанів та багато іншого).

В комунальному господарстві наших міст склалась катастрофічна ситуація, що пов’язана з необхідністю масової заміни та капітального оновленням вщент зношених підземних колекторів та стічних трубопроводів, на які постійно зростає загально-пропускне навантаження і які активно руйнуються під впливом агресивних каналізаційних стоків. Все це потребує негайних колосальних капітальних вкладень (за обсягами не меншими аніж будівництво метрополітену). Звісно, що ніякий новий і найефективніший приватний власник не спроможний забезпечити інвестування цих потреб. Тобто, вже найближчим часом перед державою неминуче постане питання про те, що приватизоване комунальне господарство необхідно негайно націоналізувати і приводити до необхідного функціонального стану.

Не може також не викликати крайнього занепокоєння і та ситуація, що в Україні на цей час без капітального ремонту залишаються десятки крупних мостових переходів і сотні мостів, фактично всі гідроелектростанції, а також захисні дамби, шлюзи та інші гідротехнічні капітальні споруди, амортизаційний термін експлуатації яких вже давно збіг.

Наведена ситуація показує, що не треба бути великим астрологом, аби передбачити, що у найближчий період, якщо не здійснити екстраординарні ефективні заходи, Україну чекатимуть крупні техногенні катастрофи, що пов'язані з абсолютною зношеністю основного інфраструктурного капіталу. І саме у цій сфері марно оптимістично сподіватись на те, що і надалі ще тривалий час нам «буде посміхатись доля».

Про масштаби нищівного «проїдання» основного капіталу свідчать величезні обсяги у короткий термін нагромадженого особистого майна у тих суб'єктів, що були «найбільш успішними» в процесі приватизації, а також у тієї корупційно-кланової спільноти, що максимально «сприяла» приватизації. Це ілюструє масове будівництво нуворишами об'єктів нерухомості споживчого призначення (палаци, вілли, коштовні котеджі, мисливські та ін. будинки), придбання коштовних яхт, літаків, гелікоптерів, власних автопарків з десятками автомобілів найдорожчих світових брендів, а також багатомільярдні «інвестиції» у ювелірні коштовності, художні вироби та антикваріат, що були ними здійсненні внаслідок різноманітних шахрайських схем ліквідації стратегічних запасів, продажу порізаного на металобрухт основного виробничого капіталу, а також його безжального «добивання до ручки».

Про відсутність в процесі приватизації надійного та ефективного механізму обліку і контролю за рухом державної власності та легітимною поведінкою суб'єктів приватизаційного процесу засвідчує навіть та незначна частка надводної частини «айсбергу» зловживань та криміналу, що стала відома вітчизняній громадськості. *Аналогів такої безкарності, що супроводжувала процес формування приватної капіталістичної власності шляхом використання корупційних схем в процесі привласнення державної (загальнонародної) власності, яке відбулось в Україні за роки державної незалежності, у світовій практиці відшукати неможливо.*

Системні прояви корупційно-зумовленої дезорганізації господарського управління державним майном. Другою складовою «радикальних ринкових реформ», є сфера управління державним майном та тими державними підприємствами, що поки-що залишаються неприватизованими. Саме ця сфера також є потужним джерелом живлення корупції та подальшої криміналізації економіки України.

Не можна визнати незаангажованими дії державної бюрократії, коли вона, проводячи гучну пропагандистську приватизаційну кампанію, відсунула на дальній план питання, пов'язані із забезпеченням державою захисту загальнонаціональних інтересів, пов'язаних із протидією будь-яким спробам розбазарювання загальнодержавної і комунальної власності.

Так, зокрема, Фонд державного майна України – важливий державний інститут, якому доручено здійснювати господарське управління зазначеним майном, не тільки повною мірою не використовує надані йому економічні й організаційні права та можливості, а навіть не має компетентного управлінсько-господарського апарату, як обов'язкової умови для виконання цих завдань. Відтак замість ефективного управління підприємствами, в яких державі належали і продовжують належати пакети акцій, апаратом фонду продовжують реалізуватись завдання (переважно заохочувані урядом), в основі яких лежить прагнення щонайшвидше позбутися і «пакетів», і самих державних підприємств.

Реальна практика підтверджує, що по-справжньому «родючим полем» для розквіту корупції стала сфера управління державними корпоративними правами. Це, насамперед, може бути пояснено тим, що закону, який би унеможливлював «розмивання», а по суті розкрадання, державної власності, за два десятиріччя урядовими структурами так і не було розроблено. Внаслідок цього економічними шахраями за корупційною домовленістю були задіяні найбільш типові та масові схеми, що пов'язані зі злочинним використанням та привласненням державного майна. Послідовність взаємозв’язку корупціонерів і шахраїв (що одне і те ж) має приблизно такий вигляд:

1) цілеспрямоване і неухильне зменшення державної частки у статутних фондах акціонерних товариств, передусім, шляхом випуску додаткової та нічим не обмеженої емісії акцій;

2) шахрайське штучне нарощування кредиторської заборгованості, що здійснюється з метою подальшого доведенням підприємств з державною часткою власності до банкрутства та забезпечення створення умов для наступного їх викупу за цінами, значно нижчими за ринкові;

3) забезпечення умов для жорсткої примусової реалізації майна акціонерних товариств за некомпетентно (або злочинно) взятими, а тому економічно непосильними борговими зобов’язаннями;

4) допущення створення так званих компаній – «клонів» з подальшим привласненням ними високоліквідних активів та прибутків від діяльності основної компанії, а також залишенні збитків на балансі останньої;

5) усунення конкурентів шляхом монополізації постачання сировини та збуту готової продукції посередницькими структурами;

6) безкарне пряме ухилення від виконання взятих на себе інвестиційних зобов'язань та приватизаційних умов, тощо.

При цьому, як правило, широко використовується недосконаліть відповідних норм чинного законодавства, що проявлялась у наступному: 1) використовуються існуючі правові можливості блокування вимоги

проведення загальних зборів акціонерів, у тому числі із застосуванням механізму судових заборон; 2) допускається можливість фізичним особам (у тому числі тими, що не мають жодного відношення до відповідного підприємства), оскарження у судах результатів проведення конкурсів; 3) допускається прийняття судами різних інстанцій протилежних рішень з одних і тих же спірних питань, оскільки відсутня чітка правова регламентація норм чинного законодавства, що не дозволяє їх різне тлумачення та застосування; 4) в нормативних актах здебільше відсутні відповідні санкції, що дозволяє реєстратору та керівництву підприємства умисно затягувати передачу прав власності на пакет акцій тощо.

Не кращим виглядає ситуація, що пов'язана зі станом *управління корпоративними правами* у національних (державних) акціонерних та холдингових компаніях. Тим часом нічим не прикритий корупційний інтерес керівників значної частини державних підприємств досить часто призводив до ситуації, коли вони активно співпрацювали з комерційними структурами, здійснюючи при цьому численні порушення законодавства, скажімо, шляхом фальсифікації документів звітності тощо. Внаслідок цього найбільш ліквідне державне майно передавалось і продовжує передаватись у безкоштовне використання приватними компаніями без відповідного підтвердження на нього прав держави.

В результаті законодавчо-нормативної невизначеності порядку управління державне майно фактично стає не лише некерованим з боку державних органів, а легко перетворюється на об'єкт відчуження на користь приватних (не завжди чесних) кредиторів. Наприклад, до статутного фонду ДАК «Українські поліметали» були включені державні пакети акцій непрофільних для неї гірничих підприємств: Полтавського ГЗК, Орджонекідзевського ГЗК та Марганецького ГЗК. Внаслідок цієї оборудки високоліквідні активи названих комбінатів були за безцінь продані і виведені із державної власності.

Відсутність в установчих документах змішаних компаній чітко регламентованих вимог щодо їх відповідальності за управління державними пакетами акцій, переданих до їх статутних фондів, дозволила неконтрольовано використовувати державні корпоративні права. Наприклад, за згодою спостережної ради ДАК «Укррудпром» укладалися угоди з комерційними структурами на їхнє управління державними пакетами акцій ВАТ, переданими до статутного фонду компанії. Внаслідок цих дій (що підпадають під ознаку корупційних) державні майнові права використані в інтересах приватних структур.

Для адекватної оцінки шкоди від протекціоністських дій чиновників і директорського корпусу державних підприємств при розпорядженні і користуванні державною власністю, в тому числі і на муніципальному рівні необхідно встановити, що обсяг заподіяної шкоди оцінюється виходячи не з залишкової балансової, а з фактичної ринкової вартості майна. З цією метою мають бути введені спеціальні перерахункові коефіцієнти з наступною їх корекцію в залежності від рівня інфляції.

Слід також враховувати, що основні об'єкти державної власності – засоби виробництва в даний час знаходяться у віданні і розпорядженні керівників державних підприємств, які практично втратили важелі управління і зараз не несуть майже ніякої відповідальності перед державою за використання загальнонаціональної власності. Очевидно на них необхідно поширити хоча б ті обмеження, які передбачені для державних службовців.

Деякі рішення на зорі незалежності ухвалювались аврально і «ура-революційно» задля відмови від радянського. Так сталось із рішенням Верховної Ради України про ліквідацію Комітету народного контролю. Здійснення цієї акції вважалось значною перемогою ринкової демократії над рудиментарним анахронізмом, своєрідним «відголоском» радянського тоталітаризму. Проте подальший перебіг подій незаперечно засвідчив, що саме з цього моменту розпорядження державною власність стало повністю безконтрольним. Забезпечення реалізації економічної і соціальної сфери інтересів держави опинилось поза обліком і контролем з боку громадянського суспільства. Це стосується в першу чергу забезпечення надійності збереження державного майна, яке передавалась у користування приватним структурам та у процесі створення так званих змішаних структур на засадах державно-приватного партнерства.

Поза народним контролем залишилось витрачання інвестованих державних коштів, дотримання процедурних вимог надання податкових і митних пільг, видача пільгових ліцензій та кредитів з державних джерел, що сприяло прямому та неприкритому грабунку і розоренню величезних обсягів національного надбання, суспільного капіталу.

За межами контролю і обліку опинились також і такі доленосно важливі сфери діяльності, як роздержавлення і приватизація, земельна реформа, зовнішня економічна діяльність регіональних органів влади, а також утилізація і продаж військової техніки і майна, ігорний бізнес, розподіл кредитів (у т.ч. і фермерам), валютні операції, декларування доходів державних службовців і представників інших ланок державної влади і багато іншого.

Із скасуванням народного контролю особливо гостро постало питання обвального поширення корупції, яка вразила всі ланки, структури і рівні

функціонування державного організму. Реальна практика свідчить, що боротьба з корупцією не може бути зведена лише до показових процесів над окремими зверхзнахабнілими хабарниками. Процесів, до речі, ніяк не завершених. У всіх правових державах такі процеси є важливим напрямом політики, спрямованої на створення чіткого і безперебійного механізму для тримання «державного люду» (і не тільки чиновників, а й представників всіх гілок державної влади) в рамках моральності і законності, стимулювання їх чесної праці на благо суспільства.

Державні фінанси та Національний банк України в сфері реалізації корупційно-корпоративного інтересу. *Операції не лише з державними матеріальними, а й фінансовими ресурсами держави є досить потужним джерелом живлення корупції та організованої економічної злочинності.* Стало поширеною практикою перетікання державних коштів у кримінально-тіньову сферу з «допомогою» державних інституцій. Здійснюється це одночасно двома основними шляхами:

1. Прямим розкрадання коштів державного і місцевого бюджетів. Саме тому у боротьбі з цим явищем слід вживати найбільш тверді і дієві заходи, включаючи посилення кримінальної відповідальності, розширення повноважень контрольних органів по стягненню нанесених збитків, як це практикується в більшості країн світу, де органи, аналогічні Рахунковій палаті України, мають повноваження вилучати нанесені бюджету країни збитки з банківських рахунків та іншої власності злочинців;

2. Опосередкованим вилученням бюджетних коштів шляхом ухиляння від сплати податків та інших обов'язкових платежів. Як правило, саме обсяги неплатежів до бюджету, з одного боку, наповнюють джерела корупційного підкупу, а з іншого, вивозяться з України і назавжди втрачаються не лише для державного сектора економіки, а й для країни в цілому.

Аналізуючи стан бюджетної сфери, А. Гальчинський зазначив: «сегмент живлення корупції – бюджетна сфера. Високий рівень її тінізації має свої пояснення. Це щонайперше – нереальність бюджету, відсутність балансу між доходами й зобов'язаннями держави, брак прозорості та ефективної контрольованості бюджетного процесу, відсутність податкової системи, яка активно сприяла б легалізації економіки. Як результат – за всі роки реформ Україна практично жодного разу не мала хоча б у наближених параметрах збалансованого бюджету. І тут є своє пояснення. Якщо виходити з чинного законодавства, то легко підрахувати, що державний сектор економіки щороку забезпечується фінансовими ресурсами в обсягах, які, за найбільш оптимістичними оцінками, не перевищують 30—40% задекларованих законом асигнувань. Вже сам по собі цей факт не потребує коментарів» [19, с. 144-145].

Головними недоліками бюджетного процесу, що створюють умови перетікання бюджетних коштів за відповідну корупційну «допомогу» у тіньову і кримінальну сферу, можна назвати такі: 1) порушення законодавства в процесі розробки, затвердження і виконання Державного та місцевих бюджетів; 2) існуюча у Верховній Раді України практика затверджувати зміни до законодавства, що коректують бюджетні параметри вже після прийняття Закону про Державний бюджет на відповідний рік; 3) видання органами виконавчої влади у ході виконання бюджету нормативних документів, що змінюють параметри надходжень і витрат Державного та місцевих бюджетів; 4) недосконаліть і неузгодженість законодавства; 5) незадовільний рівень обґрунтування обсягів доходних і видаткових статей бюджету; 6) недосконалий механізм руху коштів у процесі виділення запланованих бюджетних асигнувань; 7) неефективний внутрішньовідомчий контроль за витрачанням бюджетних коштів; 8) повне і безкарне ігнорування висновків і рекомендацій Рахункової палати.

Створення казначейства, як відносно самостійної структури щодо Мінфіну, на практиці включило в управлінський ланцюг додаткову ланку спрямування і цільове використання фінансових ресурсів бюджету. Створені такі умови, що ця ланка практично не несе реальної відповідальності за можливі відхилення від вимог законодавства. Наприклад, казначейство формально не уповноважене приймати самостійні рішення, але на практиці, в умовах хронічного недовиконання плану бюджетних надходжень, саме на казначейському рівні можуть прискорюватися чи, навпаки, гальмуватися реальні видатки одержувачам коштів. Цим потенційно створюється додаткова можливість корупційних зловживань, особливо щодо своєчасності фінансування тих чи інших бюджетних установ і організацій. Тобто на казначейському рівні створюються «ідеальні» умови для здійснення так званих корупційних «схем-відкатів». А якщо врахувати, що архівно-документальна база не тільки не зберігається десятки років (як це робиться в цивілізованих країнах), а регулярно знищується, можна лише здогадуватись про ті реальні корупційні зловживання із державними фінансовими ресурсами, що були допущені з моменту створення казначейства.

Особливе місце у корупційних схемах належить бюджетній сфері. Матеріали проведених Рахунковою палатою та органами державної контрольно-ревізійної служби планових перевірок постійно фіксують численні випадки порушень та ігнорування чинного законодавства у здійсненні фінансових операцій, що виявляється у незаконному отриманні бюджетних коштів та кредитів під державні гарантії, марнотратстві й безгосподарності при витрачанні державних коштів і майна. Це є однією з передумов формування

живильного середовища для корупційного отримання окремими комерційними структурами надприбутків, безпідставного збагачення та переміщення коштів у сферу тіньової економіки.

Серед головних недоліків бюджетного процесу, що створюють сприятливі умови для корупційного використання бюджетних коштів та їх перетікання у тіньову сферу, можна назвати наступні: 1) незадовільний рівень обґрунтування дохідних і видаткових статей бюджету; 2) порушення законодавства у процесі формування і виконання Державного бюджету України та місцевих бюджетів; 3) недосконалий механізм руху коштів у процесі виділення запланованих бюджетних асигнувань; 4) недостатній рівень контролю та відповідальності у всіх ланках державної влади за цільове і ефективне використання бюджетних коштів.

Недосконалість сучасної бюджетної системи України зумовлена негативним впливом на її стан цілої низки різнопланових чинників. Так, попри прийняття Бюджетного кодексу України, у законодавчому плані все ще недостатньо визначено принципи складання кошторисів бюджетних установ, не передбачається попередньої ретельної перевірки фінансового стану юридичної особи, що потребує бюджетних асигнувань, не визначені умови блокування бюджетних видатків, немає чіткого порядку надання одержувачами бюджетних коштів інформації контролюючим органам тощо. На сьогодні відсутнє також правове врегулювання відповідальності розпорядників бюджетних коштів у випадках взяття зобов'язань, які перевищують обсяг виділених їм асигнувань. Структура бюджетних видатків є непрозорою, а формування спеціального фонду держбюджету на основі спеціалізованих фондів містить загрозу «тінізації» бюджетного процесу та робить фінансові потоки непрозорими.

Водночас навіть чинне законодавство часто порушується. Спостерігаються численні порушення при використанні бюджетних коштів органами державної влади, бюджетними установами, органами місцевого самоврядування, суб'єктами підприємництва. Як свідчать матеріали Рахункової палати, найпоширенішими видами нецільового використання коштів державного бюджету є здійснення витрат бюджетних коштів на цілі, не передбачені кошторисами, понад затверджені ліміти на відповідний період, на утримання небюджетних установ і організацій: оплата бюджетними організаціями невиконаних послуг, робіт, не отриманих товарно-матеріальних цінностей тощо.

Системними є й порушення, які полягають у непроведенні торгів (тендерів) при закупівлі товарів (робіт, послуг), що здійснюється за рахунок бюджетних коштів, при побудові фінансових розрахунків і рухові коштів між суб'єктами зовнішньоторговельних операцій в Україні як замаскованого

способу ухилення від сплати до бюджету платежів і податків з подальшим корисливим використанням незаконно отриманих доходів, при відсутності прозорої системи розрахунків з бюджетом, недоотриманні податку на прибуток у результаті незаконного зменшення прибутку національних акціонерних компаній.

Списання та реструктуризація податкової недоїмки не сприяють досягненню бюджетних результатів щодо ліквідації платіжної кризи та покращення фінансово-економічного стану підприємств, а лише створюють нездорову атмосферу серед платників податків. Основною причиною неефективності заходів щодо списання та реструктуризації податкової заборгованості є те, що в практиці їх застосування відсутні ретельно виписані правові норми та економічний механізм недопущення зростання заборгованості в майбутньому.

На стан бюджетної системи негативно впливають і такі вади «технології» бюджетного процесу, як: накопичення сум переплат податків та інших обов'язкових платежів до бюджетів усіх рівнів внаслідок їх несвоєчасного повернення платникам ПДВ; прорахунки у плануванні видатків спеціального фонду державного бюджету; відсутність помісячної розбивки у бюджетному розписі доходів спеціального фонду державного бюджету; фактичне фінансування видатків Міністерством фінансів і Державним казначейством України за відсутності відповідних бюджетних призначень; відсутність належного контролю з боку Міністерства фінансів і Державного казначейства України за виконанням видаткової частини держбюджету; надання за рахунок бюджетних коштів позичок суб'єктам приватної підприємницької діяльності; відсутність достовірного обліку залишків коштів держбюджету на початок відповідного періоду, а також відсутність прозорості їх подальшого використання.

Формування і виконання бюджету здійснюється за принципами ситуативного реагування, а не стратегічного планування. Наслідком такого підходу є щорічно відтворювані структурні диспропорції та соціальна розшарованість суспільства. Бюджетна політика не забезпечує ефективного державного регулювання економіки і не створює умов для стійкого економічного зростання. Це стосується як інвестицій у виробництво, так і мотивації розвитку виробничої діяльності.

Комплекс заходів, до яких вдається уряд з метою поповнення доходної частини бюджету, вичерпується фіскальним тиском. Ставка робиться не на стимулювання вітчизняного виробника і подальший ріст податкових надходжень, а на негайне стягнення коштів у бюджет шляхом скасування пільг і відстрочок по сплаті обов'язкових платежів, а також шляхом прямого

розширення бази їх обчислення і навіть дострокової сплати податків. Неефективність такої політики очевидна, адже вона не спроможна збільшити в довгостроковій перспективі розміри грошових надходжень у бюджет, тому що у підприємства відсутні реальні прибутки. Цим не вдасться повернути в легальний сектор тих. хто йде у «тінь» через примітивну фіскальну політику.

На специфічній ролі, яку відіграє НБУ в системі створення умов сприяння корупції та організованої злочинності необхідно зупинитись окремо.

В Україні жодна офіційна найвища посадова особа чи структура не може законним чином вплинути на діяльність Національного банку, він є інституційно абсолютно незалежним. Це означає, що Нацбанк за певних умов, передусім суб'єктивних, може ставати важливим часткою ланцюга, яка стимулює криміналізацію і корупцію в країні.

Складним є питання забезпечення парламентсько-представницького контролю стосовно емісійної і взагалі реалізації всієї грошово-кредитної політики та забезпечення валютного контролю в Україні. В більшості країн центральні банки мають формально автономний статус, але основні параметри їх діяльності, зокрема затвердження їх кошторису та ін. встановлюються керівництвом держави. В Україні ж грошово-кредитна, емісійна, курсова, валютна політика держави, формування і використання державного золотовалютного резерву здійснюється Національним банком України на власний розсуд.

Законодавча влада жодного разу офіційно, із врахуванням всіх необхідних процедур, не затверджувала основи грошово-кредитної політики, які НБУ щороку представляє від свого імені. За всі роки незалежності задекларовані напрями діяльності НБУ так само жодного разу не справдилися (як і урядові прогнози).

Кожного року НБУ сам собі встановлює основні параметри на наступний рік, протягом року на свій розсуд здійснює їх коригування, але ні перед ким не несе відповідальності і навіть не звітує у регламентовані терміни. І навіть, якщо щорічно Верховна Рада і заслуховує звіт НБУ, то за умов відсутності власних аналітичних та контролюючих структур, ця інформація, скоріше, є інформацією «до відома» і про ті лише питання, які НБУ вважає за доцільне висвітлити. При цьому слід наголосити, що НБУ є одним з найбільш незалежних центральних банків у світі, в той час як навіть у розвинених країнах існують різні моделі взаємовідносин органів грошово-кредитного регулювання та виконавчої влади.

Перманентні бюджетно-фінансової кризи, що переслідують нашу державу із перших років отримання незалежності, мають різні причини. Проте серед їх основних чинників та глибинних причин можна назвати (окрім фахової некомпетентності) і прямий корупційний інтерес високопосадовців фінансової і

банківської системи України. У зазначеному контексті надзвичайно важливо у якості прикладу пригадати та комплексно оцінити найбільш характерні особливості, що мали місце в процесі аномального утворення і «розбудови» ринку державних цінних паперів в Україні.

Значний внесок в дослідження проблем, що виникли під час створення вітчизняного внутрішнього ринку державних запозичень, був зроблений парламентськими аналітиками у 1998 році. Проведене ними дослідження дозволило виділити п'ять функціонально локальних та якісно відмінних етапів, що повною мірою розкривають причини і наслідки масштабного спустошення державної казни [20, с. 7-10].

Суттєвими є специфічні особливості кожного з цих п'яти етапів, оскільки вони започаткували подальше економічно, соціально та політично небезпечне нарощування державних боргів. І на сьогодні зазначені етапи потребують свого обов'язкового ретельного аналізу, який має проводитись задля розуміння закладеного потенціалу «стартової» масштабності джерел живлення та змісту конкретних механізмів задоволення корупційного інтересу. Передусім, це стосується тих, нічим не прикритих та не покараних, «помилок і прорахунків», що були допущені в цьому процесі на збиток державі і які у подальшому стали надійною «дорожньою картою» для послідовників.

1 етап. «Стимулювання залучення грошових коштів до бюджету шляхом утворення ринку ОВДП» (березень 1995 р. серпень 1996 р.)

Цей етап започаткував створення бази для подальшого розвитку ринку ОВДП. Він супроводжувався встановленням надвисокого (відносно аналогічних параметрів, що мають місце у світовій практиці) рівня дохідності державних облігацій. *Основний ефект підвищеної зацікавленості комерційних банків в цей період реалізувався шляхом своєрідного кредитного «кидка», що утворювався за рахунок значної маржі між ставкою рефінансування НБУ і рівнем дохідності, яку отримували комерційні банки по облігаціях, викуплених за рахунок саме коштів, що надавались їм рефінансуванням НБУ.*

Більше того, останнє відбувалося за умови реалізації механізмів штучного підтримання НБУ стабільного курсу національної грошової одиниці за рахунок валютних резервів країни (до того ж запозичених у МВФ), а також відносно помірної інфляції і подальшого нарощування потенціалу платіжної кризи (тобто накопичення взаємної заборгованості між суб'єктами ринку і нарощування рівня заборгованості по заробітній платі, пенсіях та інших соціальних виплатах).

2 етап. «Входження нерезидентів на національний ринок ОВДП і досягнення максимального рівня обсягів запозичень» (вересень 1996 р. – серпень 1997 р.)

Цей етап визначався високим рівнем участі нерезидентів на ринку ОВДП, що у подальшому призвело до поступового зниження рівня дохідності по державних облігаціях. *Характерною ознакою цього етапу* було продовження утримання штучно стабільного курсу гривні (від 1,7 до 2,2 дол. США за 1 грн.) на початковому етапі її запровадження. Зазначене надавало нерезидентам можливість отримувати надвисоку валютну дохідність по ОВДП, яку не в змозі була забезпечити навіть потужна економіка, що знаходиться у стані стабільного розвитку, а для вітчизняної економіки, за умови системної кризи, існуючі ставки дохідності стали справжньою смертельною «удавкою».

Зворотною стороною другого етапу було створення ситуації, коли при середньому рівні рентабельності по національному господарству України – 7,4%, середньозважена облікова ставка НБУ була піднята до 51%, а ставка дохідності по ОВДП – 53,3%. Таким чином була створена ситуація, за якої вільний приватний капітал вітчизняних інвесторів був спрямований виключно у банківський сектор, де витрачався на покупку ОВДП, або для спекуляції на валютному ринку та ринку міжбанківських послуг. Тобто в цей період приватний фінансовий капітал не використовується для кредитування і поповнення обігових коштів

реального сектору економіки, що загострювало кризу.

3 етап. «Зняття вершків» (явно розпочався із серпня 1997 рр. і закінчився у серпні 1998 р.)

На початку цього етапу нерезиденти, так би мовити «сіли на валізи». Вони розуміли, що за кризових умов неможливо тривалий час утримувати такі надвисокі ставки дохідності на ринку ОВДП за умови штучного підтримання стабільного курсу гривні та при обмежених валютних резервах НБУ. Зазначене у кінцевому рахунку неминуче призводило до фінансового банкрутства країни.

Таким чином, як тільки склалась відповідна кон'юнктура, що загрожувала обвалом фінансової піраміди, іноземні покупці ОВДП (нерезиденти) почали масово конвертувати отримані гривневі надприбутки у вільноконвертовану валюту і швидко залишили український ринок. Такі дії нерезидентів швидко спустошували валютні резерви країни. Згідно даних НБУ інтервенції Національного банку на валютному ринку дозволили на 94% погасити різницю між попитом та пропозицією і склали з початку 1998 р. 1,6 млрд. дол. США; а загалом за рахунок валютних резервів НБУ(тобто прямих збитків завданих державі) було здійснено погашення заборгованості Уряду перед іноземними кредиторами на суму 2,9 млрд. дол. США [21, с. 11].

У подальшому нерезиденти, що залишились на вітчизняному ринку ОВДП активно почали страхувати ризики, пов'язані зі зміною курсу гривні. Наприклад, банк «Merrill Lynch» це здійснив шляхом ухвалення домовленості з Міністерством фінансів про валютну дохідність на рівні 21%, переклавши таким чином ризики на українську державу.

4 етап. «Утворення монопольного покупця на ринку ОВДП в особі НБУ» (цей етап є найбільш яскравим прикладом шахрайства, розпочався із серпня 1997 р.) Він характеризується виникненням унікальної у світовій практиці ситуації. В умовах різкого падіння попиту на внутрішньому ринку державних запозичень, а також з метою погашення боргів по держоблігаціях попередньої емісії, основним покупцем на ринку ОВДП стає Національний банк України. Так, за даними НБУ, у 1998 р. Національним банк через участь на первинному ринку ОВДП придбав цінних паперів на суму 5,4 млрд. грн. або 73% від суми залучення Міністерством фінансів коштів від розміщення ОВДП (за джерелом 13 надано дві різних цифри щодо дольової частки участі НБУ в аукціонах при первинному розміщенню ОВДП - 70,5% на с. 8 листа, та 73,0% на с. 11).

До того ж необхідно звернути увагу на той феномен, що фактично починаючи із серпня 1998 року НБУ стає абсолютно монопольним покупцем облігацій внутрішньої державної позики. Тобто, *НБУ в одній особі почав виконувати дві взаємно виключні (тобто фактично неможливі в цивілізованих країнах) одночасно здійснювані функції, а саме: бути* з одного боку *«генеральним агентом із розміщення та контролю ОВДП» на ринку державних запозичень,* а, з іншого, *бути «безпосереднім покупцем» на ринку державних запозичень! Це відверта фінансова афера!*

5 етап. «Етап так званої «добровільно-примусової» конверсії» (фактично розпочався з 26 серпня 1998 р.). Цей етап, на якому фактично була здійснена відмова держави від виконання своїх боргових зобов'язань перед вітчизняними позичальниками (дефолт). Опинившись в екстремальних фінансових умовах, Уряд директивно переніс термін виконання своїх боргових зобов'язань аж на 2000-2004 рр. При цьому резиденти на тривалий час фактично втратили свої кошти (тобто вони були "заморожені" у конверсійні облігації, номіновані в гривнях).

Залишки нерезидентів на вітчизняному ринку ОВДП, отримали новий фінансовий інструмент - двохрічні облігації, валютна дохідність яких дорівнює 22% річних або 20% річних для доларових європейських облігацій. Можна стверджувати, що розпочався етап, коли дискредитований в очах інвесторів ринок ОВДП фактично завмер. За цих умов держава майже миттєво позбавилась досить потужного у минулому джерела фінансової підтримки бюджету, понісши при цьому надзвичайно великі втрати.

Наведений аналіз, що був проведений аналітиками вітчизняного парламенту, засвідчує, що синергія фахової некомпетентності у поєднанні з реалізацією потенціалу задоволення «кримінально-корупційного» інтересу, призвели до абсолютного спотворення, а у подальшому й до повної дискредитації ідеї ефективного покриття дефіциту бюджету шляхом випуску облігацій внутрішньої державної позики. В аналітичній доповіді також наведені дані про величезні прямі втрати вітчизняного фінансового капіталу, що були

також і наслідком нерозвиненості правової інфраструктури, вкрай необхідної для забезпечення діяльності цього ринкового сегменту (відсутній навіть закон «Про державний борг»).

Дослідження вимагає дати відповідь на питання, що відбулось у вітчизняній економіці внаслідок здійснення недостатнього і непрофесійного контролю з боку НБУ за діяльністю приватної банківської системи?

Виникає також питання, чому, як стверджується, одне з головних досягнень економічної реформи, яким є банківська система України, вона стає відчутною перепоною на шляху проведення цивілізованих ринкових перетворень?

Серед основних причин такого становища, що є наслідками недостатньо сумлінного і некомпетентного виконання НБУ покладених на нього функцій, можна назвати наступні:

1) безпорадність, а у деяких випадках і фактичне безсилля органів банківського нагляду;
2) відчутна і до цього часу фахова некомпетентність більшості керівників комерційних банків;
3) реальна відсутність професійно-етичних стандартів як в середовищі банківської спільноти, так і при її взаємодії з клієнтами;
4) слабість професійних об'єднань банкірів і незбалансованість інтересів великих і невеликих столичних та регіональних банків;
5) залежність багатьох банків від засновників і безконтрольне використання банківських кредитів останніми (так звані "кишенькові банки");
6) існуюча патологічна безвідповідальність та безкарність у разі марнотратства та розтринькування банківських коштів;
7) відсутність вимогливості і жорстокої правової оцінки дій керівників банків щодо стягнення боргів і невикористання процедури банкрутства;
8) невміння (а частіше і небажання) прийняття НБУ і лідерами банківської спільноти оперативних рішень щодо підтримки чи ліквідації і банкрутства неплатоспроможних банків;
9) відсутність продуманої і зваженої як державної, так і недержавної політики розвитку банківського сектору (системи);
10) недосконале правове поле, яке не дозволяє мати необхідне обмеження можливостей утворення та існування "кишенькових банків";
11) фактична відсутність персональної економічної та кримінальної відповідальності керівників банків за неминуче банкрутство, що пов’язане з їх несумлінною, халатною, або злочинно корисливою діяльністю.

Види та зміст «бізнесової» діяльності, що базується на використанні корупційних схем вивозу («втечі») капіталу за кордон. Значна частина «підприємців», отримуючи значні кримінально-чорні доходи, різними шляхами прагне вивезти їх за межі України з подальшою їх легалізацією через фінансово-кредитні механізми інших країн. Практика засвідчує, що це їм вдається зробити набагато простіше, аніж особисто привласнити ці кошти в Україні. Інакше кажучи, в *Україні існує серйозна проблема – вилучення, а по суті пряме викрадання з її економічного обороту величезних обсягів фінансових ресурсів, що у подальшому за відпрацьованими схемами відмиваються в інших країнах.* При цьому вивезені з України кошти активно працюють на економіку і без того багатих країн, на ці гроші у них створюються спільні (або підставні) підприємства. купуються фінансові активи, коштовні об’єкти нерухомості та ін.

Недосконалість законодавства не дозволяє чітко розмежувати юридично законне та незаконне вивезення з України фінансових ресурсів.

Прикладом однозначних правопорушень є неповернення резидентами експортної валютної виручки.

Характерною вітчизняна особливість полягає у тому, що у більшості випадків «вивіз» та «втеча» капіталів здійснюється не шляхом прямих порушень, а переважно із застосуванням схем, що дозволяють обминати чинні законодавчі норми. Тобто, цей процес відбувається у площині тих легальних, напівлегальних і частково легалізованих формах, які де-юре не є забороненими і тому стають можливими для використання де-факто, оскільки у чинному законодавстві існують значні прогалини (інколи свідомо залишені законотворцями).

Вітчизняна практика показує, що поряд із безпосередньою «втечею» фінансового капіталу, що полягає у його фактичному перетинанні кордонів України та неповерненні у подальшому, існують також і схеми, коли капітал вивозиться з метою його обов'язкового повернення. У такому разі його переміщення за кордон передбачає дві обов'язкові операції: *першу,* що пов'язана з розміщенням цього капіталу на рахунках створених підставних фірм, і *другу*, його подальше повернення в Україну, але вже в набутому статусі нерезидента, тобто у статусі іноземного інвестора.

Зазначені маніпуляції можуть здійснюватися різними способами, але обов'язковим для віх схем є корупційна складова.

Одним з перших в незалежній Україні «родоначальників», що застосував шахрайсько-валютну схему «вивозу-ввозу» капіталу із подальшим його використанням в «кримінально-чорній» економічній діяльності, можна вважати П. Лазаренка, що діяв наступним чином [22, с. 32-33].

Не маючи дозволу Національного банку України на відкриття і використання за межами України валютних рахунків, П. Лазаренко домовився з громадянином Швейцарської Конфедерації Вернером Метцем про заснування у Швейцарії на підставних осіб акціонерного товариства «LIP Handel AG» із відкриттям в банку «UBS» (Спілка Швейцарських банків) рахунків цього товариства.

Цю оборудку було зроблено з метою використання цієї фірми і її рахунків для шахрайських торговельно-фінансових операцій, приховування валютної виручки та викрадених в Україні коштів. З цією метою 31 березня 1993 року В. Метц, як підставна особа, відкрив у банку «UBS» в м. Фрібург (Швейцарія) рахунки № 502607, №50260760-L та інші, що належали акціонерному товариству « LIP Handel AG », а 2 квітня 1993 року він зареєстрував статут цього товариства із занесенням його в торговельний реєстр м. Фрібург.

Від П. Лазаренка на рахунок №50260760-L статутного фонду товариства « LIP Handel AG» в банку «UBS» було зроблено готівковий внесок на суму 105 тисяч 120 швейцарських франків. А вже через два місяці 9 червня 1993 року фірма П. Лазаренка «LIP Handel AG» отримала 1 млн. 205 дол. США з рахунку № 449-98967/053-00295 радгоспу «Науковий» Дніпропетровської області у банку, що був розміщений у «Postabank Rt» міста Захонь (Угорщина).

Як довела Генеральна прокуратура, ці гроші були просто вкрадені директором цього підприємства за вказівкою представника Президента України у Дніпропетровській області, тобто П. Лазаренка.

У подальшому «підприємцями», продажними чиновниками і діючим з ними у єдиній зв'язці представниками організованої злочинності започатковані шахрайсько-корупційні схеми виведення капіталу за кордон, які із часом лише постійно «вдосконалювались».

Сьогодні вивезення капіталу може бути здійснено різними шляхами, як при проведені поточних торговельних операцій, так і при реалізації операцій капітального характеру (залучення, повернення та сплата доходів за кредитними угодами з нерезидентами, за договорами з інвесторами та ін.).

Найбільш поширеними шахрайськими операціями є неповернення валютної виручки, що отримана від експортно-імпортних операцій.

Як правило, це здійснюється із застосуванням хоч і примітивних, але досить надійних та цілком безпечних схем, що реалізуються наступними шляхами.

1. Заниженням в документах ціни експортного товару, який в офшорній зоні оплачується «зарубіжним партнером» за світовими цінами, а різниця, що утворюється, залишається на власному рахунку українського постачальника в надійному офшорному банку.

2. Завищенням в документах ціни імпортного товару, який фактично оплачується за його реальною ціною, а різниця також залишається на власному рахунку українського постачальника у закордонному банку.

3. Завищенням у контракті показників якості експортного товару з одночасним завищенням розміру штрафу (на той випадок, якщо товар не відповідає вказаній якості), а оскільки товар і справді не відповідає заявленій якості, український експортер виплачує за кордон підставній (власній) фірмі значний штраф, що осідає на його зарубіжному рахунку, найчастіше в офшорній зоні.

4. Шляхом необґрунтованого авансового платежу, що здійснюються на підставі фіктивного контракту на поставки в країну товарів і оплати фіктивних імпортних послуг (переважно інформаційних, маркетингових, консалтингових, комісійних тощо).

5. Проведенням маніпуляції із цінами під час товарообмінних операцій (бартерних, клірингових, компенсаційних тощо) з подальшим виведенням за кордон частини цих коштів (при цьому зазначена схема включає такі стадії: а) укладання фіктивних угод на поставку товару А з обов'язковими зустрічними поставками; б) поставка товару А; в) відмова від поставки товару Б у зв'язку з форс-мажорними обставинами).

6. Шляхом наданням відстрочки з оплати експортної продукції (фірмовий кредит).

7. Шляхом використанням в шахрайських схемах міжнародних перестрахувальних операцій,

8. Приховуванням в іноземних банках експортної виручки, отриманої за рахунок заниження експортних цін порівняно зі світовими, а також шляхом проведення операцій по експорту завершеної кінцевої продукції (із високою доданою вартістю), яка проводиться в документах під виглядом сировини.

9. Шляхом застосуванням різноманітних видів фіктивних імпортних контрактів;

10. Створенням фіктивної заборгованості перед підконтрольними юридичними особами за кордоном із її компенсацією.

11. Шляхом завищення (за домовленістю) зарубіжним партнером відсоткової ставки за кредит в іноземній валюті, наданий українській стороні, щоб у подальшому, під виглядом виплати відсотків, український боржник-резидент переказав за кордон значні грошові кошти.

12. Придбанням громадянами України нерухомості за кордоном, відкриттям резидентами (юридичними та фізичними особами) рахунків в іноземних банках і придбання акцій іноземних компаній без отримання ліцензій НБУ.

13. Внесенням страхового депозиту в іноземний банк з формальним наміром отримати кредит із подальшою відмовою від нього.

14. Шляхом створення «офшорних компаній» для виведення частини прибутку з під оподаткування, при цьому одна зі схем приховування валютних коштів з використанням цих фірм полягає у перепродажу

через посередництво української фірми тієї ж самої партії товару за трансфертними цінами офшорній фірмі для подальшої реалізації за кордон.

15. Використанням трансфертів з метою «тіньового фінансування» імпортних операцій, а також зниження величини податкових платежів.

16. Шляхом неконтрольованого вивезення готівкової валюти за кордон громадянами України та іноземцями.

17. Проведенням операції з продажу за кордоном цінних паперів (акцій, облігацій) за цінами значно нижчими їх ринкової вартості.

18. Видачею кредитів, що явно не можуть бути повернені, у тому числі і вексельні.

19. Використанням фальшивого банкрутства банківських установ, що супроводжуються виведенням коштів на закордонні рахунки.

Наведені різновиди шахрайських способів, що забезпечують відплив капіталів за кордон можна звести до таких п’яти основних:

1) банківський; 2) фізичний; 3) експортно-імпортний; 4)господарський; 5) шляхом небанківських переказів.

Незважаючи на діючий на сьогодні комплекс заходів державного валютного контролю, нестабільність економічної кон’юнктури провокує постійний відплив короткострокового капіталу в його різних формах. При цьому всі існуючі способи можна згрупувати відповідно за двома основними шляхами «втечі» капіталу:

1) *зовнішньоторговельними каналами* – неповернення експортної виручки; комерційне кредитування експортних поставок на умовах відстрочення платежу; укладання фіктивних зовнішньоторговельних угод з фірмою-нерезидентом; створення компаній в офшорних зонах;

2) *через капітальні операції* – неіснуюче кредитування нерезидентів іноземними банками, неіснуючі кредитні позики резидентів у закордонних банків тощо.

Проведена оцінка «бізнесових» валютних операцій свідчать про наявність щонайменше десятка найбільш типових схем вивезення капіталу при здійсненні експортно-імпортних операцій.

1. Надання недостовірних даних про розмір експортної виручки, а також надання неправдивої інформації щодо дійсних прибутків від експорту, що відбувається такими способами: а) заниженням сум у рахунках-фактурах під час експортних операцій; б) прибутки від контрабандного експорту перераховуються у закордонні компанії або на закордонні рахунки; в) здійснення експортних операцій через офшорні дочірні підприємства здійснюється за заниженими відпускними цінами, внаслідок чого різниця між відпускними і ринковими цінами залишається в офшорній зоні;

2. Заниження експортних цін, що досить широко використовувалося на перших етапах реформи (аж до 1992 р.) оскільки має низку істотних недоліків:

а) придатна тільки для експортерів;

б) значне відхилення експортної ціни від світової може привернути увагу контролюючих органів;

в) обсяги вивезення обмежені різницею між собівартістю і ціною, що у багатьох випадках не дозволяє забезпечити необхідних масштабів вивезення.

Сьогодні великі компанії використовують цю схему мало, бо існують більш універсальні схеми, зокрема, експорт кінцевої продукції під виглядом сировини та застосування «пересортування» (наприклад, бензин під виглядом мазуту тощо). При цьому реалізується можливість не лише привласненням частки

прибутку, а й виведення цих сум за кордон.

3. Завищення величини платежів по імпорту, у тому числі за допомогою фіктивних контрактів на імпорт товарів і послуг. Порівняно з експортним механізмом величину втечі капіталу цим каналом оцінити значно складніше, оскільки структура українського імпорту є більш диверсифікованою, ніж структура експорту. Так, вказані в контрактах ціни на харчові продукти, що імпортуються (таких як соняшникова олія), перевищують світові ціни на 40 %. Проте використання зазначеної схеми є досить небезпечним, оскільки може вимагати частої ліквідації зарубіжних «фірм-партнерів», що є доволі складними і дорогими оборудками. Крупні фірми використовують цю схему мало, оскільки вона придатна лише для «відмивання» невеликих сум способом укладання контрактів на надання різних послуг (наприклад, фіктивний консалтинг).

4. Використання фіктивної передоплати за імпортними угодами, є ще одним з важливих каналів «втечі капіталу», при цьому підприємство створюється виключно з метою оформлення імпортного контракту, за яким банк здійснює велику передоплату, після чого підприємство ліквідовується.

5. Створення так званої «поганої» дебіторської заборгованості за експортно-імпортними операціями терміном понад три місяці. У цьому разі для виведення капіталу використовуються переважно «фірми-одноденки», що зникають з місця реєстрації після проведення кількох операцій, при цьому попередня оплата здійснюється на користь нерезидента, який має банківські рахунки (насамперед, у Латвії, де валютний контроль взагалі відсутній, а банки не надають інформації про клієнтів і де не потрібне знання іноземної мови);

6. Створення кредиторської заборгованості перед доміцильованими корпораціями методом «upper&below voicing». При цьому, як правило, сильно завищені фактурні ціни на імпорт та занижені на експорт, а контракти укладаються з фірмами, що зареєстровані в офшорних юрисдикціях, або контрактом не передбачено руху товарів та грошових коштів на території, де фірма має зареєстрований офіс. Фірма-посередник, укладає контракти зі справжніми продавцями (або покупцями) за реальними ринковими цінами. Така схема хоча і є дорожчою за попередню, але абсолютно законна за чинним законодавством. Про масштаби використання цієї схеми засвідчує прагнення негайно ліквідувати кредиторську заборгованість терміном понад шість місяців, яку виявляють солідні українські комерційні структури у періоди послаблення національної валюти або підвищення ймовірності змін політичного та економічного курсу (парламентські та президентські вибори, зростання соціальної напруженості тощо).

7. Зовнішній толлінг, що є найдавнішою (але далеко не найпоширенішою) схемою, за якою давальницька сировина надходить до України через митний кордон за завищеними цінами, а готова продукція вивозиться без утримання податків, у результаті чого весь прибуток (а іноді і значна частина витрат) опиняється за кордоном. Фактично ця схема є різновидом використання трансфертних цін.

8. Схема побудована на сплаті завищених відсотків за позиками, отриманими від нерезидентів, яка є додатком до попередньої. При цьому прибутки від здійснення експортно-імпортних операцій накопичуються доміцильованою фірмою, а у подальшому залучаються до господарського обігу України у вигляді позики, наданої нерезидентом.

Обережні позичальники обмежуються реальними ринковими відсотковими ставками, які в Україні й так досить високі. При цьому в Україну повертається не весь раніше виведений капітал, а в залежності від прийнятного ступеня ризику та прибутковості власники інвестують його як різноманітні види вкладень.

9. Схема, що пов’язана із використанням платіжних сурогатів у розрахунках за експортовану продукцію. Тут йдеться про використання векселів, що передбачає чинне законодавство.

При цьому вексель виставляється на користь нерезидента на термін виконання останнім зобов'язань за контрактом (переважно це стосується надання послуг нематеріального характеру). У подальшому цим векселем оплачується експорт продукції, а грошова виручка після реалізації цієї продукції кінцевому покупцеві набуває статусу «виручки нерезидента».

Характерною особливістю всіх наведених схем є те, що в процесі здійснення шахрайських оборудок, як правило, відбувається повернення частини вивезеного капіталу у вигляді закордонних позик та депозитів фізичних осіб. Все це відбувається внаслідок того, що вітчизняні «бізнесмени» намагаються додатково «заробити» на невиправдано високих депозитних ставках, їх не влаштовує існуючий наднизький рівень прибутковості

фінансових активів, що на сьогодні є в країнах цивілізованої капіталістичної економіки.

Саме тому вивезені з України капітали переважно повертаються, але начебто змінивши свого власника на іноземного. Тобто, це вже є нібито кошти «нерезидентів», які повертаються до нас під виглядом «іноземних інвестицій» або кредитів, наданих «нерезидентами». Все це робиться з метою отримання надприбутків, які можливі лише в умовах вітчизняного симбіозу кримінально-мафіозного і корпоративно-кланового капіталізму, що неухильно знекровлює нашу молоду державу.

Оскільки найбільш завуальованим каналом відпливу капіталу з економіки України *є експортно-імпортні операції,* то проблема здійснення валютного контролю на сьогодні є однією з найголовніших. При цьому необхідно також мати на увазі, що сам валютний контроль як такий є вкрай корумпованим та неефективним.

Це можна стверджувати, навіть враховуючи те, що на сьогодні здійснюються певні спроби налагодження системи взаємодії між органами валютного контролю НБУ, зокрема, шляхом обміну інформацією з Державною митною службою України в частині контролю всіх вантажно-митних декларацій на товари, що перетинають кордон України. Не можна заперечувати, що зазначені заходи мають певний позитивний вплив на скорочення обсягів виведення валютних коштів за межі країни шляхом примітивно-шахрайського застосування фіктивних митних декларацій. Проте, водночас, майже неконтрольованими з боку НБУ та податкових органів продовжують залишатись значні обсяги перерахування іноземної валюти в оплату за послуги (надання ліцензій, інші ділові, будівельні, комп'ютерні та інформаційні послуги, науково-конструкторські розробки, реклама і маркетинг), а також використання активів нематеріального характеру

Поза межами реального контролю також залишається ринок купівлі-продажу корпоративних цінних паперів.

Недостатня розвиненість вітчизняного фондового ринку, невизначеність системи контролю за фінансовими операціями також створюють сприятливі умови для «втечі» капіталу з країни, скажімо, із використанням досить поширених корупційних оборудок, що пов'язані зі зворотнім викупом у нерезидентів акцій українських підприємств. Зазначені операції, як правило, здійснюються за злочинною схемою, яка зводиться до того, що резидент України купує акції вітчизняного підприємства (як правило, неліквідні «цінні» папери), які у подальшому продаються за цією ж самою ціною іншій, але вже офшорній (частіше власній) фірмі. Останній етап операції полягає у продажу цих акцій українському підприємству, але вже за ціною, що у десятки разів є

вищою, ніж ціна їх первинної купівлі. Сальдо надходжень та платежів за операціями купівлі-продажу акцій резидентів, що здійснювалися між резидентами та нерезидентами є надзвичайно від'ємним і є прямими втратами вітчизняної економіки, які дорівнюють у перерахунку дві-три сотні млн. дол. США на рік і більше.

Сучасні офшорні схеми в системі ухилення від оподаткування та приховування протиправно отриманих доходів та коштів корупціонерів. Відмінною рисою сучасної міграції фінансових ресурсів є «посилення мобільності міжнародних потоків капіталу, поява нових фінансових інструментів на фінансовому ринку, послаблення державного контролю у світовій фінансовій системі, а також її спекулятивний характер» [23, с. 28-29]. Це є однією з важливих причин того, що на сьогодні, в умовах глобалізації фінансових ринків, «офшорний бізнес» почав займати передові позиції у світовій економіці.

Разом із цим необхідно розуміти, що «офшорний бізнес» та «офшорні схеми» мають дві площини свого існування.

Відносини *першої площини* можуть бути віднесені до легітимних. Методи і технології цього різновиду офшорного бізнесу стають дедалі різноманітнішими. Нині в цих схемах задіяні не лише підприємства корпоративного типу, а й інші організаційно-правові форми бізнесу.

Офшорна компанія, як основний суб’єкт цього виду діяльності, широко використовується під час експортно-імпортних операцій за укладеними торговельними контрактами, при проведенні інвестиційної діяльності, страхуванні і перестрахуванні, для володіння і управління майном, здійснення транспортних операцій, оренди, лізингу, роботи на фондових ринках і біржових майданчиках та у інших договірно-правових формах здійснення складних комерційних проектів.

Відносини *другої площини,* це відносини, що виникають між спекулятивними та злочинними капіталами. Основними носіями таких відносин, передусім, є могутні спекулятивні пули, що володіють мільярдними та трильйонними сумами активів банківських синдикатів, інших видів фінансових злочинних конгломератів. У своїх операціях вони широко використовують стрімке зростання масштабів непостійних короткострокових інвестицій, що є основною тенденцією сучасного світового фінансового ринку.

Саме у цій площині реалізуються всі корупційно-шахрайські схеми «втечі капіталу» з країни, які є настільки різноманітними, що їм неможливо дати повну класифікацію. Це пов'язано з тим, що більшість схем, якими користується корупційно-організована економічна злочинність, належить до сфери торговельних операцій, тобто до такої сфери, що не піддається простому

контролю над рухом капіталу. Але одне не може бути спростовано, – те, що ці капітали є потужним джерелом корупційного підкупу, оскільки на сьогодні продовжують існувати численні перешкоди в ідентифікації клієнтів фінансових установ як в окремих країнах, так і на територіях, передусім в офшорних центрах (зонах).

В контексті боротьби з корупцією у світі та, зокрема, в Україні існує постійна увага громадянського суспільств до питань існування «офшорних зон» та «офшорного бізнесу». *Ця увага в нашій країні особливо зросла після викриття у 2016 році світовою журналістською спільнотою відомих високопосадових та найбільш багатих осіб, що мають офшорні компанії та приховані банківські рахунки в Панамі та інших відомих світових офшорах.*

І хоча всі спроби створити спеціальну слідчу комісію Верховної Ради України по розслідуванню так званого «офшорного скандалу» у 2016 р. не були успішними, проте для пересічних громадян *не є великим секретом, що 643 найбагатших громадян України на сьогодні, на засадах корпоративної власності, у своєму володінні мають більше ніж 500 офшорних компаній.*

Напевне, що переважна більшість цих компаній діє в легітимній площині. Проте сама можливість втечі капіталу дозволяє корупціонерам та іншим злочинцям отримувати надійний «страховий» притулок на «офшорній землі обітованій» в період настання для них так званого «чорного дня». Про це, насамперед, засвідчує доля П. Лазаренка, після того, як він втік з України. Саме капітали, які «цей політик і державний діяч» вивів за кордон, у подальшому забезпечили його як досудову так і післясудову досить високу платоспроможність навіть в надзвичайно жорстких умовах контролю за кримінальними капіталами, що має місце в США (особливо за тими особами, хто засуджений американським федеральним судом).

Будь-які схеми нелегітимного перекачування грошей за кордон по суті були б неможливі без використання сучасних офшорних зон. Науковці ще на початку двадцять першого сторіччя відмічали: «у світі в офшорних зонах розміщено 5 трильйонів доларів, у тому числі 1 трильйон «живими» грішми та 4 трильйони у вигляді цінних паперів (акцій, облігацій, деривативів)… Ці «блукаючі» або, як їх називають, «бездомні» капітали справляють украй негативний, а часом і руйнівний вплив на світову господарську кон'юнктуру. Вони здатні або спровокувати руйнівну інфляцію, або знекровлювати національну економіку, якщо вона зазнає експансії «гарячих» грошей [24, с. 60-61].

Офшорна компанія відкриває її власнику практично необмежені можливості доступу на міжнародні фінансові й інвестиційні ринки. В той же час її утворення дозволяє власнику чи співвласникам мінімізувати податки, оскільки в багатьох офшорних зонах оподаткування взагалі є нульовим.

Суть офшорного бізнесу полягає у тому, що за кордоном з'являється новий «самостійний» суб'єкт господарських відносин, який повністю контролюється українським підприємцем. Офшорна компанія зовнішньо може виглядати як незалежний закордонний партнер української фірми. На цьому побудовані найпоширеніші способи податкового планування з використанням офшорних фірм. Не дивлячись на уявну простоту, усі деталі такого роду схем вимагають ретельного опрацювання, адже правила податкового і валютного контролю постійно змінюються.

Для розуміння історії виникнення та тої дійсної значної ролі яку відіграють в сучасних умовах «офшори» (а по суті «Міжнародні фінансові центри») у глобальному світі, нижче наведена узагальнена авторська інформація про розвиток цього процесу.

Сучасна активність ринків позичкових капіталів концентрується в тих країнах і містах, географічне положення яких є вигідним стосовно головних сировинних і товарних ринків даних регіонів, де правові й податкові умови найбільш сприятливі для міжнародного кредитного бізнесу, розвинені засоби міжнародних комунікацій і транспорту, порівняно стабільна соціально-політична обстановка й т.д. Саме тут виникають і зростають міжнародні фінансові центри (МФЦ) – важливіші структурні ланки світового валютного ринку, або їх сучасна синонімічна назва – «офшори».

Так само як розвиток ринку євровалют у Західній Європі в 50-і і на початку 60-х років привів до виникнення МФЦ у Лондоні, Парижі, Цюріху й т.д., наприкінці 60-х років формування ринку латиноамериканських доларів викликало появу фінансових центрів у зоні Карибського моря, у Панамі, на Багамах, Каймановых островах, на Бермудах і в Кюрасао. У ці ж роки разом з ринком азійських валют були створені аналогічні фінансові центри в Південно-Східній Азії - у Сінгапурі й Гонконгу, а в середині 70-х років почався формуватись «офшор» у Бахрейні на базі ринку близькосхідних доларів.

«Офшорами» центри нині називають не тільки МФЦ, розташовані в країнах, що розвиваються, але і європейські центри розвинених капіталістичних країн - Лондон, Люксембург, Цюріх, Нью-Йорк і ін.

Основними інститутами, що регулюють діяльність «офшорів», виступають центральні банки країни (у фінансових центрах промислово розвинених країн, а також на Багамах і в Абу-Дабі), а при його відсутності - найбільш крупний приватний банк (як, наприклад, у Гонконгу) або спеціально створена валютна адміністрація (наприклад, у Бахрейні й Сінгапурі). Ці органи мають у своєму розпорядженні широкий арсенал засобів впливу на грошово-кредитні відносини. Він, зокрема, включає обмеження руху процентної ставки по кредитах і депозитам, жорсткість або ослаблення вимог до системи обов'язкових резервів, вимоги про надання звітності про операції банків і т.д. По всьому цьому комплексу умов «офшорні зони» країн, що розвиваються, і територій, що прагнуть обійти своїх конкурентів із промислово розвинених країн і одночасно суперничають один з одним, за рідкісним винятком, перебувають у більш сприятливому положенні, оскільки досить жорсткі норми кредитно-фінансового регулювання, на банківські інститути, що займаються в нових «офшорах» інтернаціональним бізнесом, як правило, не поширюються або зведені до мінімуму. В сфері валютних операцій ці інститути також користуються більшими пільгами: правом вільно переводити за рубіж свої інвалютні засоби, здійснювати без обмежень купівлю-продаж інших валют та ін.

Що стосується оподатковування, то на іноземні банківські установи воно тут зовсім (або майже зовсім) не поширюється. Тому «офшори» у країнах, що розвиваються, широко використовуються іноземним капіталом для приховання прибутків від оподатковування. Така повна таємність у проведенні валютних операцій дозволяє транснаціональним корпораціям і банкам уникати контролю з боку своїх урядів над їхньою діяльністю, а також дозволяє їм здійснювати спекулятивні фінансові операції, що приносять особливо високі прибутки. Саме тому все зазначене і робить нові офшорні зони особливо привабливими для міжнародного капіталу.

При цьому, найбільш гостре суперництво розгорнулося на початку 80-х уроків між Нью-Йоркським фінансовим центром і міжнародними фінансовими центрами, розташованими в державах басейну Карибського моря. Прагнучи зміцнити свої позиції, влада США створила в Нью-Йорку в грудні 1981 р. так звану вільну банківську зону, власний «офшор» - дозволивши місцевим і іноземним банкам відкривати

міжнародні банківські установи (International Banking Facilities), які стали користуватися значною свободою у веденні міжнародного бізнесу, а також користуватись пільговим податковим режимом. У такий спосіб у Нью-Йорк отримав додаткові можливості залучати нові міжнародні банківські капітали. «Вільна банківська зона» покликана протистояти також і Лондонському фінансовому світовому центру.

Створення «вільної банківської зони» у Нью-Йорку хоч і знизило ділову активність у карибських фінансових центрах, але вони, як і раніше, залишаються на сьогодні важливою базою міжнародної діяльності передусім американських банків. Масштаби бізнесу, здійснюваного останніми через ці фінансові центри, зокрема розмір наданих і запозичених кредитів, – тільки невпинно зростає.

Не вирішивши принципово проблему «переміщення» кредитних ресурсів і банківських інститутів з карибських фінансових центрів у США за допомогою економічних заходів, американська влада постійно намагаються послабити ці центри шляхом прямого політичного тиску на уряди їх країн. Із цією метою США намагаються примусити держави цього регіону до підписання так званих «договорів про оподатковування», загрожуючи економічними й політичними санкціями. У рамках таких договорів карибські країни повинні відмовитися від дотримання умов збереження «банківської таємниці» щодо здійснюваних на їхній території банківських операцій, і мають надавати інформацією про ці операції уряду США. Очевидно, що такі договори фактично звели б нанівець всі найважливіші переваги карибських «офшорів» і нанесли б непоправний збиток їхньому розвитку.

Гостре суперництво характерно не тільки для взаємин між МФЦ провідних капіталістичних держав і держав, що розвиваються. Конкурентна боротьба розгорнулася й між самими фінансовими центрами країн, що розвиваються. Найбільше загострення фінансових відносин має місце в наші дні в Південно-Східній Азії, між головними фінансовими центрами регіону - Сінгапуром і Гонконгом. Влада Гонконгу, прагнучи зміцнити «свій офшор», ужили заходів з метою його перетворення у великий фондовий акумуляційний центр, намагаючись при цьому позбавити цієї ролі Сінгапур. У відповідь на це влада Сінгапуру надала нові пільги банківському сектору, щоб підвищити його конкурентоспроможність, відповідно відтісняючи Гонконг із регіонального кредитного ринку. Із перебігом часу суперництво на міжнародній валютно-кредитній сцені Південно-Східної Азії лише підсилюється у зв'язку з активним формуванням нових «офшорних зон» у Макао й на Тайвані. Ріст цих центрів деякою мірою відбувається саме внаслідок «відтягування» частини міжнародного бізнесу із сінгапурського й гонконгського центрів.

На Близькому Сході, де зараз поки що практично єдиним центром регіонального сектору ринку конвертованих валют є лише Бахрейн, суперництво за міжнародний кредитний бізнес не досягло такої гостроти, як у Південно-Східній Азії або Латинській Америці. Однак і цей фінансовий центр відчуває наростання конкуренції з боку інших арабських країн, де активізується міжнародна банківська діяльність, особливо з боку Об'єднаних Арабських Еміратів і Кувейту. Зростає міжнародний кредитний бізнес і в Саудівській Аравії, а також у Єгипті. Також є ознаки відродження МФЦ у Бейруті.

В Україні використання офшорних компаній для зниження податків зазвичай обмежено експортними операціями, коли офшорна компанія використовується як посередник у відносинах української фірми-експортеру з реальним покупцем за кордоном. Завищення цін по імпорту призводить до збільшення митних платежів, ПДВ і податку на прибуток.

Особливий інтерес для зниження податків в Україні становлять офшорні компанії Кіпру, Великобританії, США, Нідерландів та Угорщини, які підпадають під дію відповідних конвенцій. Так діючі на цей час нормативні документи дозволяють резидентам Кіпру вивозити без сплати податку на прибуток отримані в Україні прибутки у вигляді дивідендів, відсотків і роялті. Це прямі втрати для бюджету України і цим мав би перейматися Уряд.

Проблема «втечі капіталу» - це проблема, що охоплює досить широку сферу питань. Дуже важливо для застосування тих чи інших важелів державного регулювання розрізняти поняття: «втеча» і «вивезення» капіталу.

Авторська позиція полягає у тому, що в даному випадку головним інструментом здійснення регулятивних дій є валютний контроль, який при застосуванні низки заходів спроможний вирішувати деякі проблемні завдання, що стоять сьогодні перед економікою України. Наскільки загалом ефективні ці заходи у вирішенні проблеми відпливу капіталу - питання відкрите.

Практика свідчить, що як тільки якийсь регулювальний механізм починає працювати і запобігати порушенням, з'являються інші лазівки в обхід дії цього механізму. Зниження обсягів неповернення валютної виручки, як засвідчив аналіз, спровокувало відплив капіталу іншими каналами. Отже, впровадження окремих механізмів контролю неефективне, слід вдаватися до комплексних заходів.

Загальновідомо, що зв'язки національної та світової економік є тим ширшими, чим глибшою є інтеграція тієї чи іншої країни у світовий економічний простір. До числа трансакцій та інших операцій, що опосередковують економічні контакти між країнами, відносяться, наприклад, платежі та розрахунки щодо міжнародного руху реальних матеріальних цінностей, оплати виконаних підрядних робіт, плата за надані послуги (транспорт, зв'язок тощо), трансферти емігрантів, переказ на батьківщину дивідендів та процентів від спільної з іноземними інвесторами бізнесової діяльності, оплата фрахту і страхування, інші транскордонні фінансові операції. Транскордонний рух фінансових ресурсів – це фактично рахунок поточних операцій платіжного балансу будь-якої країни. Згідно з існуючими неофіційними даними ділки тіньової економіки назавжди вивезли за межі України від $ 40 до 120 млрд. «брудних грошей». Ці мільярди конвертованої валюти знаходяться як на рахунках закордонних традиційних фінансових установ – комерційних банків, так і здійснюють свій, вже легальний, обіг в нетрадиційних фінансових установах (валютних біржах, брокерських конторах, на фондових ринках у вигляді в акцій та інших похідних цінних паперів (так звані деривативи), а також вкладені у коштовності, зокрема, дорогоцінні банківські метали тощо). До того ж, великі капітали знаходяться в установах, що пов'язані з індустрією розваг, автомобільним бізнесом, ігорними домами, борделями, «індустрією» трансплантатів тощо. Проте слід констатувати, що ця частина багатств уже фактично «відмита».

Важливою стадією офшорного відмивання «брудних грошей» є відрив незаконних доходів від джерел їхнього походження, що здійснюється шляхом складної схеми за діяння мультиплікатора фінансових операцій. Здійснення цих чисельних фінансових операцій дозволяє замаскувати і в такий спосіб приховати сліди незаконних грошових баришів. Цьому допомагає активне

застосування сучасних банківських технологій та електронних засобів комунікації.

Остання стадія в загальному процесі «офшорного» відмивання грошей – це так звана інтеграція, тобто стадія процесу легалізації, надання вигляду законності фактично злочинним шляхом нажитим матеріальним чи валютним активами. В сучасних умовах міжнародної нестабільності не може не насторожувати те, що такими активами дедалі частіше починають користуватися терористичні угруповання, а вони становлять реальну загрозу і всьому людству, і нашій країні.

На щастя сьогодні іще немає жодних підстав вважати, що Україна використовується світовим криміналом як одна з опорних баз для укріплення своєї могутності. З огляду на це обґрунтованість деяких рішень FATF стосовно України є дещо сумнівною. До «чорного списку» FATF на сьогодні входять такі країни, як Росія, Ізраїль, Філіппіни, Ліван, низка офшорних зон, таких як Сент-Кітс і Невіс, Сент-Вінсент і Гренадіни, острови Кука, Маршаллові острови, Науру, Домініка та інші. У червні 2001 р. цей список доповнився Угорщиною, Гватемалою, Єгиптом, Мьянмою і Нігерією. Одночасно з «чорного списку» з незрозумілих причин були виключені Ліхтенштейн, Багамські і Кайманові острови та Панама. Також у «чорному списку» ми не бачимо Швейцарії чи Сполучених Штатів Америки, хоча не секрет, що в банках цих країн більше кримінальних грошей, аніж сумарно складають усі активи перелічених країн.

Обсяг капіталів, що мають нелегальне походження і щорічно відмиваються в усьому світі, оцінюється сумою від $500 млрд. до $1,5 трлн. На рахунках банків, розміщених в офшорних зонах, знаходиться близько $5 трлн. дол. США. Найбільші обсяги кримінального обороту мають саме найбагатші країни і передусім США – щоправда, питома вага криміналу порівняно з обсягами загального кругообігу в них є значно меншою, ніж в інших, бідних країнах.

За інформацією західної преси, політичні кола США та Великої Британії визнали незадовільними дії своїх урядів, спрямовані на протидію відмиванню грошей. В участі у відмиванні капіталів підозрюються найбільші американські банки – *Citigroup, J. P. Morgan Chase, Bank of America, Bank of New York* тощо. У 1999 р. останній було звинувачено у відмиванні кримінальних російських капіталів на суму $ 20 млрд., що спів ставно з річним бюджетом України.

«Потоки українських капіталів, відмиті за кордоном, не можуть бути порівняні з тим струмочком іноземних коштів, що відмиті в Україні. Проте, *показовим є те, що практично за роки незалежності неможливо навести жодного прикладу, коли іноземна держава звернулася із запитом до представників офіційних органів України щодо легітимності походження*

капіталів, які розміщують у їхній фінансово-кредитній системі не лише вихідці з України, а й і їхні повноправні громадяни.

У нас же до цього часу не передбачено звіти ані щодо депозитів, ані щодо обсягів зняття вкладів, щодо платежів або переказів, ані про отримання готівкових грошових коштів. У зв'язку із цим аналіз інформації про пошук реальних «відмивателів» і їхніх корупційних та кримінальних покровителів стає майже неможливим. Тобто незаперечним є той факт, що на шляху цього злочинного явища, яке руйнує підвалини державної економічної безпеки, відсутні будь-які правові та організаційно-процедурні механізми, потребу і особливості створення яких у подальшому буде розглянуто.

В контексті викладеного, якщо йдеться про подолання економічної злочинності і корупції в Україні, то потрібен дуже жорсткий підхід і дуже дієві механізми. Проте, до цього часу Верховна Рада не визнала Кіпр, Панаму, Богами та багато інших «чорних порожнин» офшорами, що надає можливість вітчизняним нуворишам-зрадникам національних інтересів продовжувати спокійно перекачувати в «офшори» величезні, у т.ч. і корупційні кошти. При цьому колосальний потенціал корпоративно-кланового інтересу, та зрадництво держави конвертується в колосальну економічну вигоду, потенціал якої корупційно-кримінальна спільнота прагне зберегти як основне джерело її подальшого живлення.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Необхідно наголосити, що стан боротьби з корупцією в Україні, а також результати цієї боротьби дають достатні підстави вважати, що за роки незалежності у державі (навіть із урахуванням заходів запроваджених владою протягом 2014-2016 рр.) не було створено належних умов для системної протидії цьому антисуспільному явищу та інституту.

Запорукою успіху в боротьбі з корупцією в Україні повинні стати фахова системність, виваженість, послідовність, рішучість і невідкладність дій і відповідних державних структур, і населення. Тільки в таких умовах реальним буде подолання корупції через створення та практичну реалізацію в суспільстві організаційних, фінансових та економіко-правових правил, які не тільки максимально ускладнять, а й унеможливлять сам акт корупційного підкупу, казнокрадства або різноманітних форм крадіжок чи проявів шахрайського здирництва. Тоді брати хабарі, красти казенні гроші, здійснювати злочинні оборудки, розробляти кримінальні схеми підриву економічної потуги держави буде не тільки небезпечно, а й невигідно та економічно безглуздо.

Для цього, передусім, необхідно максимально «осушити» існуючі джерела корупційного підкупу. Це вимагає від влади і суспільства послідовності, рішучості, та максимального застосування світового досвіду.

Розуміння існуючої на сьогодні ситуації, яка має місце з проблемами подолання корупції і організованої злочинності в Україні на перший погляд можуть «примножувати печалі». Але це розуміння дозволяє озброїти суспільство інформацією про можливі ефективні заходи та механізми, що дозволять докорінно змінити ситуацію на краще. Надзвичайно важливо при тому, щоб всі заходи і зусилля у запроваджені антикорупційних механізмів проводились рішуче, швидко, без помилок, бо їх ціна обертається величезними збитками для суспільства. Затягування цих процесів, тупцювання на місці або неадекватність дій щодо суті ситуації, яка на сьогодні складається, лише посилять внутрішні загрози і зовнішні небезпеки для нашої держави.

Список використаної літератури

1. Becker G. S. Crime and punishment: an economic approach / G. S. Becker // Journal of Political Economy. – 1968. – Vol. 76. – № 2. – P. 169–217.

2. Cameron S. The Economics of Crime Deterrence: A Survey of Theory and Evidence / S. Cameron // KYKLOS. – 1988. – Vol. 41. – P. 301–323.

3. Cassel D. Funkione der Schatten wirtchaft im Koordinations mechanismus Von Markt – und Peanwirtschaften // ORDO. Jahrbuch fur die Orduung von Wirschaft und Gesellschaft. – Bd. 37. – 1986. – S. 73–103.

4. Клямкин И. М. Теневая Россия: экономико-социологическое исследование / И. М. Клямкин, Л. М. Тимофеев. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 2000. – 595 с.

5. Турчинов О.В. Теневая экономика: теоретические основы исследования / О. В. Турчинов. – К.: АртЕк, 1995. – 300 с.

6. Попович В. М. Тіньова економіка як предмет економічної кримінології / В. М. Попович. – К.: Правові джерела, 1998. – 448 с.

7. Ковальчук Т. Т. Тіньова економіка і фінансова безпека України / Т. Т. Ковальчук // Економіка і управління. – 2002. – № 1. – С. 5–19.

8. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації: монографія / за ред. З. С. Варналія. – К.: НІСД, 2006. – 576 с.

9. Єщенко П. С. Фінансіалізація у круговерті глобальної економіки / П. С. Єщенко, Н. Г. Самко. – К.: Знання України, 2016.

10. Нигматулин Р. И. Украина. Ціна незалежності / Р. И. Нигматулин // Свободная мысль. – 2014. – № 2. – С. 59–82.

11. Мандибура В.О. Тіньова складова життєвого рівня населення України / В. О. Мандибура // Україна: аспекти праці. – 1999. – № 5. – С. 32–38.

12. Blandinierts J.-P. (leader). Ukrainian Economic Trends / J.-P. Blandinierts TACIS. - Quarterly Issue, December, 1999, TACIS.

13. Шумська С. Взаємозв'язок дисбалансів у фінансовій сфері України / С. Шумська // Економічна теорія. – 2015. – № 1. – С. 74–88.

14. Мандибура В. Рівень життя населення та механізми його забезпечення / В. О. Мандибура. – К. : Парламентське вид-во, 1998. – 256 с.

15. Найденов В. Инфляция в Украине: теория и реальность / В. Найденов. – К.: Наукова думка, 1995. – 80 с.

16. Мандибура В. О. Специфіка та провідні тенденції первісного нагромадження капіталу в Україні / В. О. Мандибура // Економіка. Суспільство. Влада. Актуальні проблеми державного управління в умовах економічних і суспільних трансформацій: матеріали методологічних семінарів, проведених у 2010 р. / за заг. ред. В. Г. Бодрова. – К.: НАДУ, 2011. – 124 с.

17. Висновок на проект «Програми структурної перебудови економіки України (концептуальний варіант)» / Науково-аналітичне управління Секретаріату Верховної Ради України, № 2/ 3797 від 22 лютого 1997 р. – 5 с.

18. Про стан підготовки житлово-комунального господарства до зими. Інформаційно-аналітичні матеріали до дня Уряду у Верховній Раді Україні 11 листопада 1997 р., № 25/ 4–116 від 6.11.1997.

19. Гальчинський А. С. Суперечності реформ: у контексті цивілізаційного процесу / А. С. Гальчинський. – К.: Українські пропілеї 2001. – 320 с.

20. Аналіз особливостей процесу становлення, оцінка сучасного стану та перспектив розвитку ринку облігацій внутрішньої державної позики України (ОВДП) / Науково-аналітична доповідь. – К.: Секретаріат Верховної Ради України. Науково-аналітичне управління, 1998. – 61 с.

21. Лист Національного банку України до Верховної Ради України від 05.10.98 №14-009/3305-7111. – 12 с.

22. Бень А. Корозія влади / А. Бень. – К.: ЗАТ «Манускрипт», 1999. – 170 с.

23. Левківський В.М. Динаміка руху короткострокових спекулятивних капіталів в умовах глобалізації економіки / В.М. Левківський // Економіка і управління. – 2003. – № 2. – С. 28–38.

24. Глобалізація інвестиційних процесів та фінансова безпека України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 27 червня 2001 р.). – К., 2001.

References

1. Becker, G. S. (1968), "Crime and punishment: an economic approach". *Journal of Political Economy,* vol. 76, № 2, pp. 169–217.

2. Cameron, S. (1988), "The Economics of Crime Deterrence: A Survey of Theory and Evidence", *KYKLOS,* vol. 41, pp. 301–323.

3. Cassel, D. (1986), "Funkione der Schatten wirtchaft im Koordinations mechanismus Von Markt – und Peanwirtschaften", *ORDO. Jahrbuch fur die Orduung von Wirschaft und Gesellschaft,* Bd. 37, pp. 73–103.

4. Kljamkin, I. M., Timofeev, L. M. (2000), *Tenevaja Rossija: jekonomiko-sociologicheskoe issledovanie* [Shadow Russia: economic and sociological research], Rossijsk. gos. gumanit. un-t, Moscow, Russia, 595 p.

5. Turchinov, O. V. (1995), *Tenevaja jekonomika: teoreticheskie osnovy issledovanija* [Shadow economy: the theoretical foundations of the study], ArtEk, Kyiv, Ukraine, 300 p.

6. Popovych, V. M. (1998), *Tinova ekonomika yak predmet ekonomichnoi kryminolohii* [The shadow economy as a matter of economic Criminology], Pravovi dzherela, Kyiv, Ukraine, 448 p.

7. Kovalchuk, T. T. (2002), "Shadow economy and the financial security of Ukraine", *Ekonomika i upravlinnia,* vol. 1, pp. 5-19.

8. *Tinova ekonomika: sutnist, osoblyvosti ta shliakhy lehalizatsii* (2006) / za red. Z.S. Varnaliia [The shadow economy: the nature, characteristics and ways of legalization], NISD, Kyiv, Ukraine, 576 p.

9. Yeshchenko, P.S., Samko, N.H. (2016), *Finansializatsiia u kruhoverti hlobalnoi ekonomiky* [Financialisation of the global economy in the cycle], Znannia Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

10. Nigmatulin, R. I. (2014), "Ukraine. Praise of independent", *Svobodnaja mysl,* vol. 2, pp. 59-82.

11. Mandybura, V.O. (1999), "The shadow component of living standards Ukraine", *Ukraina: aspekty pratsi,* vol. 5, pp. 32-38.

12. Blandinierts, J.-P. (leader) (1999), Ukrainian Economic Trends Quarterly, TACIS, Issue December, vol. 2.

13. Shumska, S. (2015), "Relationship imbalances in the financial sector Ukraine", *Ekonomichna teoriia,* vol. 1, pp. 74–88.

14. Mandybura, V. (1998), *Riven zhyttia naselennia ta mekhanizmy yoho zabezpechennia* [Living standards and mechanisms to ensure it], Parlamentske vyd-vo, Kyiv, Ukraine, 256 p.

15. Najdenov, V. (1995). *Infljacija v Ukraine: teorija i real'nost'* [Inflation in Ukraine: theory and reality], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine, 80 p.

16. Mandybura, V. O. (2011), *Spetsyfika ta providni tendentsii pervisnoho nahromadzhennia kapitalu v Ukraini* [Specificity and major trends of primitive accumulation of capital in Ukraine], Ekonomika. Suspilstvo. Vlada. Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia v umovakh ekonomichnykh i suspilnykh transformatsii: materialy metodolohichnykh seminariv, provedenykh u 2010 r. Za zah. red. V. H. Bodrova. NADU, Kyiv, Ukraine, 124 p.

17. *Vysnovok na proekt «Prohramy strukturnoi perebudovy ekonomiky Ukrainy (kontseptualnyi variant)»* [Conclusion of the project "Programme of economic restructuring Ukraine (conceptual version)"], Naukovo-analitychne upravlinnia Sekretariatu Verkhovnoi Rady Ukrainy, № 2/3797 vid 22 liutoho 1997 r, Ukraine, 5 p.

18. *Pro stan pidhotovky zhytlovo-komunalnoho hospodarstva do zymy* [On the level of training of Housing for the winter], Informatsiino-analitychni materialy do dnia Uriadu u Verkhovnii Radi Ukraini 11 lystopada 1997 r., № 25/ 4–116 vid 6.11.97, Ukraine.

19. Halchynskyi, A. S. (2001), *Superechnosti reform: u konteksti tsyvilizatsiinoho protsesu* [Conflicts reforms, in the context of civilizational process], Ukrainski propilei, Kyiv, Ukraine, 320 p.

20. *Analiz osoblyvostei protsesu stanovlennia, otsinka suchasnoho stanu ta perspektyv rozvytku rynku oblihatsii vnutrishnoi derzhavnoi pozyky Ukrainy (OVDP)* [Analysis of the process of formation, assessment of the current state and prospects of development of the domestic government bonds Ukraine (government bonds)] (1998), Naukovo-analitychna dopovid, Sekretariat Verkhovnoi Rady Ukrainy. Naukovo-analitychne upravlinnia, Kyiv, Ukraine, 61 p.

21. *Lyst Natsionalnoho banku Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Letter National Bank of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine] vid 05.10.98 №14-009/3305-7111, 12 p.

22. Ben, A. (1999), *Koroziia vlady* [Corrosion power], ZAT «Manuskrypt», Kyiv, Ukraine, 170 p.

23. Levkivskyi, V.M. (2003), "The dynamics of short-term speculative capital movement in a globalizing economy", *Ekonomika i upravlinnia,* vol. 2, pp. 28–38.

24. *Hlobalizatsiia investytsiinykh protsesiv ta finansova bezpeka Ukrainy* [The globalization of investment processes and financial security of Ukraine], (2001), Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, Kyiv.

Mandybura V., Doctor of Economic Science, Professor, Chief Researcher of Department of Economic Theory, SO «Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine»

Economic sources feeding corruption and their specific traits of shaping in Ukraine

The article considers conditions and traits related to the process of shaping and ever-growing increase of the potential of the existing economic sources that feed corruption in Ukraine. A retrospective analysis was made concerning specific processes of the appearance and a scaled growth of basic and the most relevant economic components of the bribery corruption potential as well as its generating reasons, in particular: "shadow" incomes and sources set up during privatization of public state property; resort to mercenary motives in various manifestations of disorganizing economic management of the state-owned enterprises; a wide use of corruption schemes in financial and credit sphere as well the utilization of mechanisms of capital outflow abroad and large-scaled offshore set-ups.

Key words: corruption, “shadow” incomes, sources of corruption, bribery corruption, mechanisms of capital outflow, offshore set-ups.

Мандыбура В.О., д.э.н., профессор, главный научный сотрудник отдела экономической теории, ГУ «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины»

Экономические источники питания коррупции и особенности условий их формирования в Украине

Рассмотрены условия и особенности процесса формирования и постоянного наращивания потенциала существующих экономических источников, питающих коррупцию в Украине. Проведен ретроспективный анализ специфических процессов возникновения и масштабного роста базовых и наиболее весомых экономических составляющих потенциала коррупционного подкупа, а также причин, которые активно его генерировали, в частности: «теневых» доходов и неорганизованных сбережений; существующих аномалий отечественной налоговой системы; источников, сформированных в процессе разгосударствления и приватизации общенародной государственной собственности; корыстного использования разнообразных проявлений дезорганизации хозяйственного управления объектами государственной собственности; широкого применения коррупционных схем в финансово-кредитной сфере, а также использования механизмов бегства капиталов за границу и масштабных офшорных схем.

Ключевые слова: коррупция, теневые доходы, источники коррупции, коррупционный подкуп, схемы бегства капиталов, офшорные коррупционные схемы.